

Универзитет у Београду
Филозофски факултет у Београду
Одељење за историју

МАСТЕР РАД

УСТАНАК У СРЕМУ 1941. ГОДИНЕ У МЕМОАРИСТИЦИ

Ментор:

Проф. др Мира Радојевић

Студент:

Иван Гмизић ис 19/28

Београд, септембар 2020. године

САДРЖАЈ

1. Предговор.....	4
2. Увод.....	8
3. Априлски рат.....	18
4. Подела Југославије (однос Трећег Рајха и НДХ према Срему).....	20
5. Развој партизанског покрета у Срему.....	25
6. Срем као центар устанка.....	28
7. Немачки и усташки терор 1941. године у Срему.....	31
8. Сремци – Срби по опредељењу.....	36
9. Сремске војне формације.....	39

10. Издавачка делатност у Срему 1941. године.....	44
11. Крај 1941. и почетак 1942. године у Срему.....	46
12. Народни хероји Срема.....	50
13. Закључак.....	55
14. Списак скраћеница.....	59
15. Историјски извори и литература.....	60

ПРЕДГОВОР

Следеће године се навршава пуних осамдесет година од почетка устанка у Срему током Другог светског рата. Током тог највећег сукоба у историји човечанства било је и случајева када су појединци давали свој добар одговор над свим недаћама, тескобама, мукама које су их захватиле. Оно што је битно рећи јесте то да су у „малом“ Срему људи давали свој несебични допринос у правцу окончања рата који је обухватио читав свет. У том несебичном доприносу, они су дали добар одговор која будућа поколења не да не смеју да забораве, него немају ни права да забораве.

У овом мастер раду желим да прикажем како су припрема и подизање устанка 1941. били кључни за борбе које ће се водити у наставку рата. Када се о нечему пише, понекад се може упасти у „замку“ да то што пишемо је најважније од свих досадашњих написаних књига, радова, романа, мемоара, докумената, белетристике и тако даље. Како не бих упао у ту „замку“, онда сам сам себи поставио питање: „Зашто је важно да се прикаже јавности шта се дешавало у Срему 1941. године?“ Са ове временске дистанце могу слободно рећи, да се није почело са припремама због којих је дошло до подизања устанка 1941. и да није било одређених догађаја који су се десили те године у Срему, сигурно онда не би дошло ни до Сремског фронта 1945. године чијим пробојем је

допринешено у коначној победи. Схватио сам да када се говори о прошлости, не постоји нешто што је неважно. Постоји оно што је важно и што је мање важно, али неважно никако. Размишљајући тако, лакше сам се изборио са том „замком“ да то што пишем је најважније од свих досадашњих написаних књига, односно радова. Посматрајући са те тачке гледишта сваки сплет околности, сваки догађај, сваки феномен из прошлости само су у низу веома важних околности, догађаја, феномена због последица које касније проузрокују.

Подизање устанка и борбе у Срему су обрађивани кроз многе књиге. Кроз поједина сећања учесника се може сагледати карактер устанка. Такође у многим документима, као и у научним расправама и у научној литератури може се наћи о томе шта се дешавало у Срему током периода Другог светског рата. Што се тиче мемоара, највише сам се ослањао на „Сви смо ми једна партија“ од Јована Веселинова. Постоје поједина сећања бораца, али сећања у виду мемоара има врло мало и због тога сам највише користио сећања Јована Веселинова.

Има неколико разлога због којих сам се одлучио да пишем о дешавањима у Срему током 1941. године. Један од разлога јесте карактер устанка, јер карактер устанка у Срему није обрађиван као једна целина. У раду сам посебну пажњу посветио овом сегменту. Историчари, учесници, као и људи из других сфера увек су обрађивали ову тему само као успутну јединицу неке велике целине. У добром делу литературе која је везана за Други светски рат може се наћи о томе шта се дешавало у Срему, али само као још једно од многих поглавља. То је још један од неколико разлога због којих сам се одлучио да се посветим овој теми.

Међутим, један много важнији разлог због којег сам се одлучио да се бавим овом темом јесу сами Сремци. У данашњем времену долази све чешће до сукоба ревизије историје са самом историјом што може имати велике последице. Ревизија историје понекад је и неопходна, али само када иде у складу са историјом. Међутим, када се међусобно сукобе, онда то може имати дугорочне последице због којих ћемо ми бити одговорни. Све чешће у данашњем времену може се наићи на ниподаштавање према жртвама које су биле огромних размера. У том ниподаштавању, сам себе понекад питам, па ко смо ми заиста да пишемо историју онако како нама то одговара. Неко може рећи да је наше мишљење неважно, небитно, да то што имамо да кажемо да то нико неће ни чути...

Међутим, то није тачно. Објективно мишљење, па чак и оних најмањих, веома је важно. Макар и нико не буде имао слуха за оно што имамо да кажемо, макар ћемо дати добар одговор као што су га дале небројене жртве терора и злочина. Можда не у тој величини, али свакако ће бити добар одговор.

Све чешће долази до негирања историје. У данашњем времену многи присвајају туђе заслуге и то без имало стида. Острашћеност доводи до присвајања туђих заслуга. Једна од чињеница која је красила Сремце у Другом светском рату је била та да се њихова борба против злочина и терора осликавала у непристрасности. Сремци током Другог светског рата идеолошки нису били настројени нити комунизму, а нити монархији. Нису били настројени ни партији, а ни краљу. Нису били настројени ни партизанима, али ни четницима. Њихова убеђења због којих су се борили, нимало не штедећи себе, јесу била Србија и српски народ. Сремци су заиста из убеђења прелазили Саву и Дрину како би дали свој добар одговор против мука које су наступиле у том времену. Они су заиста одлазили у брда и равнице како би допринели коначној победи. Људи Срема тога времена су ми главни разлог због ког сам се определио да пишем о устанку 1941. године у Срему.

Понекад у највећим недаћама, највећим тескобама, највећим мукама, понекад дође до блиставих тренутака који осветле читав мрак. Ти „мали“ подвизи „малих“ људи су светла тачка у мрачним временима. У том времену колико је трајао Други светски рат било је тренутака када се могла видети светлост. Било је тренутака када се могло видети да људи нису заборавили једни на друге и да још увек има наде за читав свет. Једна светла тачка на планети Земљи у том времену колико је трајао Други светски рат је свакако била Срем и Сремци.

Пут ка изради овог мастер рада је сачињен од сећања учесника, од докумената, научне литературе, као и од неколико биографија. Оно што је битно рећи јесте то да су приликом израде овог мастер рада коришћене и књиге које су настајале непосредно после Другог светског рата у доба комунизма. Са ове временске дистанце може се пажљиво користити та литература која свакако може допринети сагледавању целокупне слике Срема тога времена.

У уводу највише сам се бавио становништвом Срема, као и територијом коју је Срем обухватао пред Други светски рат и током Другог светског рата. У уводу је такође приказана и национална структура становништва у Срему. Што се тиче саме теме,

осврнуо сам се и на „Априлски рат“, као и на однос окупатора према становништву. Незаобилазно је било поређење четничког и партизанског покрета, као и разлог приласка становништва партизанском покрету. У мастер раду има речи о томе како је Срем постао центар устанка у Војводини, али има речи и о терору и злочинима који су се десили у Срему током 1941. године. Посебан простор је дат и пропаганди која се у Срему вршила, како од окупатора тако и од чланова Комунистичке партије. Једна од најважнијих ставки у овом мастер раду јесу Сремци, односно карактер тих људи и због тога сам посветио посебну пажњу на тај део који је обрађен. На завршетку мастер рада се говори о самом крају 1941. и почетку 1942. године са мањим освртом на важније догађаје. Закључио сам мастер рад на основу свог мишљења и досадашњег стеченог знања оним што сам прочитао, сазнао и упоредио.

Још једна напомена која је врло битна, а потребно је рећи. Приликом писања овог мастер рада користио сам литературу коју су писали историчари аматери. Међутим, иако је та литература настала из пера историчара аматера, та литература је драгоцене, јер су је углавном писали учесници тих догађаја у Срему током 1941. године. Наравно са пажљивошћу и коришћењем научног метода сам проучавао ову литературу. Доста ми је помогло и поређење података из те литературе са подацима које сам пронашао у званичним документима и литератури коју су писали професионални историчари. Важно је да напоменем да сам врло критички приступао тој литератури коју су писали историчари аматери.

УВОД

Мастер рад носи назив „Устанак у Срему 1941. године у мемоаристици“, али да бих рекао нешто о томе потребно је да кажем неколико ствари о самом Срему. Пре свега потребно је рећи нешто о његовом географском положају и о томе шта је Срем представљао за народе који су живели на простору између двеју река, са плодним земљиштем и са благим брдима на којима се и дан данас узгајају виногради и подижу воћњаци. Није исто Срем из 1941. и Срем из 2020. године. Због тога ћу укратко написати нешто о Срему кроз његову историју, али врло, врло укратко.

Срем пуних две хиљаде година одише активним историјским животом као област великих река, значајних путева, чувених градова. Народи и господари су се смењивали на овом тлу, крв се проливала и мешала, али се име области преносило из генерације у генерацију, из језика у језик, задржавајући у свим својим варијантама увек исти основни корен. Положен између две велике реке, светских путева првог реда још од римског периода, Срем је био природни мост између Азије и Европе. Претежно раван, Срем је делимично или потпуно мењао господаре и становништво. Многи народи су се смењивали на простору Срема преко Римљана, Авара, Гепида, Хуна, Гота, па све до Словена. Срем је био територија свих.

Име Срем је постало од преношења градског имена Сирмијум (Сремска Митровица). У почетку се то име односило на околину самог града, а затим и на читаву област између Саве и Дунава. У историјској науци још увек је спорно питање када је

извршено то преношење и када је Срем уопште схваћен и дефинисан као географски појам.

У римској администрацији Срем је заједно са великим делом Славоније и једним делом Босне и Мачве припадао јединственој провинцији Панонији Секунди, али већ на почетку VI века један анонимни антички писац употребљава назив Сирмијска Панонија за део провинције око Сирмијума. То је прво јасно забележено име ове области. Због тога је велики део подразумевао и данашњу Мачву као саставни део Сирмијске околине.

Словенски облик имена Срем је настао од исквареног латинског Сермиум и византијског Сермион, а локатив је био Серми, односно „у Сирмијуму“. Због тога у неким страним језицима Срем и данас носи назив Сирмиен. Оно што је посебно интересантно јесте питање одакле онда потиче сам назив „Сирмијум“. Поуздано се зна да није римског порекла, па се раније доводио у везу са легендарним илирским краљем Сиrom. Свакако да реч има прастари корен који вероватно долази од санскритске речи „сру“ која значи струјање (лат: „segum“, немачки „шторум“, словенски „струја“) и није искључено да је у вези са рекама које са три стране заплъскују Срем.¹

Један од важних периода које треба споменути јесте власт под краљем Драгутином који се често назива и „Сремски краљ“. Сматра се да је краљ Драгутин ктитор многих манастира по Фрушкој гори. Важно је напоменути овај период и због поделе Срема као територијалне јединице у том периоду. Срем се крајем XIII и почетком XIV века делио на „Доњи“ (Мачва) и на „Горњи“ (данашњи Срем).²

Срем је крајем средњег века био хваљен са својим виноградима, а сремска вина су већ тада уживала велики углед. Поред пољопривреде доста је добро било развијено и сточарство, иако је скоро цео Срем погодан искључиво за пољопривреду. Још што се тиче средњег века, треба напоменути да је последња српска престоница била у Срему. Последња српска престоница је био Купиник. Близу данашњег села Купиново постоје још увек остаци од те твђаве. Последњи српски деспоти Бранковићи су столовали у њему, док Купиник није освојен у XVI веку од стране Турака.³

1 Петар Милошевић, *Срем у прошлости*, Новинско – издавачка радна организација „СРЕМСКЕ НОВИНЕ“, Сремска Митровица 1981, стр. 9 – 10

2 *Историја Српског народа – том I*, група аутора (Сима Ћирковић), Српска књижевна задруга, Београд 1981, стр. 449 – 451

После Турске власти над Србијом која је трајала неколико векова, опет је Србија међународно призната. Међутим, Срем званично није ушао у састав Србије све до 1918. године, односно после Првог светског рата. Током Првог светског рата највећи терор од Аустроугарске су претрпели Срем, источна Херцеговина и источна Босна. Сремци су увек били уз Србију, али ту оданост према Србији Сремци су плаћали крвљу. Најбољи пример се види још док је Срем био под влашћу Аустроугарске током 1914. године. Тада је дошло до упада српске војске на територију Срема. Сремци су дочекали српску војску као ослободиоце, јер је српско становништво трпело огромне притиске која су претходно вршена од стране аустроугарских власти. Међутим, после неуспеле офанзиве и након повлачења српске војске из Срема, у Срему септембра 1914. долази казнена експедиција аустроугарске војске у којој је побијено око 300 Срба из Доњег Срема, а испражњено је 27 села и интернирано је чак 20.000 становника у Хрватску одакле су се вратили 1916. године. Тог септембра 1914. године формиран је добровољачки одред Сремаца од 400 људи који су учествовали у одбрани Београда са тадашњим мајором, а касније пуковником, Драгутином Гавриловићем. Разлог томе је био тај што су та подручја била најближа граници са Србијом у то време, а самим тим и најопаснија места за дезертерство аустроугарских војника српског порекла који би нашли уточиште у српској војсци преко реке Саве и реке Дрине. Да је свест људи о припадности била у јакој мери присутна на тим просторима говори и то да су и пре регрутовања у аустроугарску војску, Срби из тадашње Аустроугарске успевали су да се појединачним преласцима на српску територију прикључе српској војсци. Ти појединачни преласци су се махом дешавали преко Срема у тадашњу Краљевину Србију.⁴

Након Првог светског рата и приликом уједињења у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, у Руми је 24. новембра 1918. године одржан збор изасланика народних већа Срема. На том збору је било одлучено да се Срем уједини са Краљевином Србијом, без обзира и да не дође до целокупног уједињења јужних Словена у једну државу, односно у Краљевину СХС. Још је на том збору речено и да ће се Срем ујединити са Краљевином

3 *Историја Српског народа – том II*, група аутора (Сима Ћирковић), Српска књижевна задруга, Београд 1982, стр. 466 – 467

4 Милан Мицић, *Незапамћена битка: Српски добровољци у Русији 1914 – 1918*, Банатски културни центар, Ново Милошево 2018, стр. 23 – 27

Србијом, чак и ако то не буду желели Бачка, Банат и Барања. Ова чињеница говори о томе колико је у Срему свест о припадности била развијена.⁵

Као посебна целина, Срем је обележен и приликом административне поделе из априла 1922. године, када је од Сремске жупаније и града Земуна формирана Сремска област са седиштем у Вуковару. Октобра 1929. године краљ Александар Карађорђевић се определио за личну владавину и поделу земље на девет бановина. Тада је већи део Срема ушао у Дунавску бановину заједно са Барањом, Бачком, Банатом, као и са највећим делом Шумадије и доњим Поморављем. Срем је имао и својих шест срезова који су ушли у састав Дринске бановине. У те срезове су спадали Жупања, Винковци, Вуковар, Шид, Илок и Сремска Митровица са седиштем у Сарајеву. Земун је припојен Управи града Београда, а Петроварадин који је до тада имао своју посебну општину прикључен је општини Нови Сад како би у њој био повећан проценат словенског становништва. Чланом 83 „септембарског“ Устава из 1931. године, извршене су додатне корекције којима су срезови Вуковар, Винковци и Жупања предати Савској бановини са седиштем у Загребу, док су митровачки, илочки и шидски срез ушли у састав Дунавске бановине.⁶

У периоду између два светска рата било је много несугласица између народа који су се задесили у једној држави. Те несугласице су се таложиле што је на крају резултирало огромним незадовољством. То незадовољство је довело до појединих сукоба унутар саме државе, односно тада већ Краљевине Југославије. Један од тих унутрашњих сукоба се односио и на Срем. Сукоб између Срба и Хрвата око Срема је веома изражен у време доношења споразума Цветковић – Мачек који је потписан 26. августа 1939. године. Срем је простор од 6.865, 80 km², ограничен рекама Дунавом и Савом на северу, југу и истоку, а на западу линијом повученом од тачке изнад Вуковара до изнад ушћа Босне.

У новије време Срби и Хрвати су се спорили око ове територије. Хрвати су се позивали на поједине одлуке још од Хабзбуршке монархије које су Срем сматрале једном од жупанија Хрватске и Угарске Славоније. Срби су се бранили тиме да је последица великих сеоба изазвала етничко доминатно становништво српско, као и да су Срби били

5 Мира Радојевић и Љубодраг Димић, *Србија у Великом рату 1914 – 1918*, Београдски форум за свет равноправних, Београд 2016, стр. 279 – 280

6 Мира Радојевић, „Претензије Централног комитета Комунистичке партије Хрватске на Срем (1941 – 1944)“, *Приступна предавања дописних чланова академије наука*, књига I, САНУ, уредник Миро Вуксановић, Београд 2019, стр. 259 – 260

ти који су заустављали у Срему турске навале у средњу Европу, као и повезаности са осталим српским крајевима и улози у општој српској историји и култури која датира још од Немањића и пре Немањића.

Споразум Влатка Мачека, вође хрватског покрета, и Драгише Цветковића, председника владе, 26. августа 1939. године означио је стога тек крај периода централистичког уређења и почетак растакања државе. Територијални добици Хрвата унети у овај документ имали су дугу предисторију њихових потраживања и српског одбијања да им се учине уступци. Поред других показатеља и ова предисторија указује на половичност решења од 26. августа 1939. године и његову неодрживост.

Једни од најважнијих захтева били су да се Војводина припоји хрватској јединици састављањем посебне федералне Војвођанске јединице или заснивањем Војвођанске аутономије. У неким варијантама Срем је делио све оно што се односило на Војводину, а у другим пак издвајан је уз наглашавање да се ради о подручју на које Хрватска има историјско и државно право. При томе је за хрватску јединицу тражена или цела територија Срема или само његови западни делови.⁷

Срби су врло незадовољно реаговали на овај споразум, јер практично нису ни били питани, а камоли да се извршио плебисцит. Стварањем Бановине Хрватске, под управом је био део српског етничког простора и истовремено се страховало од нових потраживања Хрвата. Све до Земун су та потраживања од стране Хрвата ишла, али Земун је одмах сачуван Београду, јер је тада Земун већ постао предграђе Београда. Незаситост хрватске стране је била потпуно неоправдана.

Када је споразумом створена Бановина Хрватска, отпао је део о плебисциту да се народ Војводине изјасни. То је био и случај са народом Срема. Договором Цветковића и Мачека бановина је настала спајањем Савске и Приморске бановине, као и више срезова из других бановина (Дубровник из Зетске, Дервента и Градачац из Врбаске, Травник, Фојница и Брчко из Дринске, Шид и Илок из Дунавске). Хрватској је споразумом Цветковић – Мачек припало 13 босанскохерцеговачких и 5 сремских срезова.

Међу Србима споразум је изазвао многа незадовољства која су се пре свега односила на начин његовог доношења, то јест без представника српског народа и

7 Мира Радојевић, „Споразум Цветковић – Мачек и питање разграничења у Срему“, *Историја 20. века: Часопис института за савремену историју*, 10 (1 – 2), Београд 1992, стр. 61 – 63

издвајањем хрватског питања из проблема државне целине, и на решења која су донешена споразумом. Сматрало се да је Бановина Хрватска добила део српског етничког простора и истовремено се страховало од нових потраживања Хрвата. Хрватска штампа и политичари су истицали да је добијена територија била у ствари минимум на коју је хрватски народ имао право, а притом се у штампи наговештавало и тражење других крајева.

Да би се све ово спречило, српска страна је изнела многа аргумента. Пресудну улогу против амбиција Хрвата су имали статистички подаци које је српска страна прикупила. Попис из 31. марта 1931. године вршен је по верској припадности и матерњем језику. Попис није вршен по националном опредељењу, јер је то једна држава. Јавио се један проблем, а то је био да је сем католика Хрвата, било и католика Немаца, католика Словенаца, католика Мађара, католика Словака, док међу православним становништвом су били искључиво Срби.⁸

Према попису становништва из 1931. године у источном Срему живео је 145.881 православни становник, римокатолика је било 52.166, а евангелиста 23.106 становника. Ако се изрази у процентима, онда је православних било 65,1%, римокатолика 23,3% и евангелиста 10,3%, док припадника осталих вера је било свега 1,3%.

На простору западног Срема, чији су срезови Вуковар, Винковци и Жупања укључени у Савску бановину, живело је 29.189 православних становника (од ових 29.189 становника православне вероисповести, већина је живела у срезу Вуковар где су Срби били у већини), 90.807 римокатолика и 5.373 евангелиста. У овим срезовима када би се превело на проценте испада да је то 22,43% православних, 69,77% римокатолика и 4,13% евангелиста, док је припадника осталих вера било 3,67%.

Постоје подаци Министарског савета који су донекле другачији, а по неким показатељима и прецизнији. Из тих података се види да је у градовима и срезовима Срема, међу којима су Ириг, Рума, Стара Пазова, Сремски Карловци, Петроварадин, Илок, Шид, Земун, Сремска Митровица, Вуковар, Винковци и Жупања, живело укупно 453.204 становника, од којих је 214.546 било православних и 115.296 римокатолика чији је матерњи језик био српско – хрватски, док су 21.460 говорили мађарским језиком и 68.369

⁸ Исто, стр. 66; Мира Радојевић, „Претензије Централног комитета Комунистичке партије Хрватске на Срем (1941 – 1944)“, стр. 261

немачким. Из тих података се онда може утврдити да је било 47,34% Срба, 25,44% Хрвата, 4,73% Мађара, 15,09% Немаца, док је осталих било 7,4% или 33.533 становника међу којима је било Словенаца, Словака...⁹

Посебно се у три од пет сремских срезова, који су споразумом од 26. августа 1939. године припали Бановини Хрватској, видео проблем у томе да попис из 1931. године није вршен по националној припадности, већ по верској у коме су православни били искључиво Срби, док је било и католика Хрвата, и католика Немаца, и католика Мађара, и католика Словака... Ти срезови су Илок, Шид и Вуковар.

Ако се узме само Илок, Шид и Вуковар, у та три среза је било 48.759 православних који су искључиво били Срби (991 становник је био друге националности, али по вероисповести православан), а католика 48.580 где се поред Хрвата (којих је било 30.941) убрајају и Немци, и Мађари, и Словаци, и Чеси, док је становника осталих вероисповести било 14.189.

У сремским срезовима у Бановини Хрватској било је 56.348 Срба, Хрвата 87.774, а осталих 50.217, а ти срезови су Илок, Шид, срез Вуковар, као и сам град Вуковар, затим Винковци као срез, као и сам град Винковци и на крају Жупања. Једино у срезовима Жупањи и Винковцима, Срби нису били бројнији.

Што се тиче сремских срезова у Дунавској бановини било је 156.593 Срба, Хрвата 27.110, а осталих 68.549 становника. У те срезове су спадали срез Земун, као и сам град Земун, срез Сремска Митровица, као и сам град Сремска Митровица, град Сремски Карловци, Ириг, Рума, и Стара Пазова. Срби су у свим овим срезовима Дунавске бановине били бројније становништво у односу на сво остало становништво заједно, укључујући и Хрвате.

Површина пет сремских срезова који су се нашли у Бановини Хрватској износила је 3.439km², односно нешто више од половине укупног Срема. Ти срезови су Винковци, Вуковар, Жупања, Шид и Илок.

Крајем 1939. године Срби су давали 66,4% православног становништва такозваног Источног Срема, односно срезова који су остали у Дунавској бановини, а на које је

⁹ Последње проценте, који су добијени уз помоћ података Министарског савета, израчунао сам на основу података који се могу наћи у истраживању Мире Радојевић (Исто, стр. 260)

хрватска страна рачунала у коначном разграничењу зависно од тога да ли ће Војводина бити део Српске јединице или самостална област.

Уколико би се гледао попис из 1914. године у чијем односу би се гледали само Срби и Хрвати, онда би проценат Срба био 71,50%, док Хрвата 28,50%. Ово су проценти који се односе само на однос Срби и Хрвати, без људи других националности.

Све у свему, Срби су били знатно бројнији у односу на све остале становнике друге националности. Без обзира на све чињенице како историјске, културне, тако и на етничке, хрватска страна је нашла сходно себи да „полаже“ право на читаву територију коју обухвата Срем.¹⁰

Због деобе Срема и присвајања од стране Бановине Хрватске, незадовољство Срба је било велико. Први су реаговали они који су били међу првима погођени овим актом. Срби Вуковарског среза су првих дана новембра 1939. године донели резолуцију којом су захтевали одвајање среза од Бановине Хрватске и припајање Дунавској. Они су наводили статистичке, историјске, географске, комуникацијске, економске, политичке разлоге. Резолуцији Срба Вуковарског среза придружили су се и Срби из Шида који су 10. новембра 1939. године упутили протест хрватском бану Ивану Шубашићу и Мачеку због припајања Шидског среза хрватској јединици, а затим и захтев да се срез врати Дунавској бановини.

У Шиду је основан подбор Српског културног клуба чија је оснивачка скупштина одржана јануара 1940. године уз присуство представника Илочког, Митровачког, Румског, Вуковарског и Винковачког среза. Сличне акције са овом у Шиду су биле поведене и у Винковцима, Земуну, Сремској Митровици и Вуковару који је поводом постављања нових црквених звона посетио патријарх Гаврило Дожић.

Недоследност у хрватским апетитима се видело, и то очигледно, када је нова бановина тражила и добила Шид и Илок. У ова два среза су Хрвати, али не само Хрвати, него и католици уопште били у мањини. Та два среза су била потребна новој бановини као очигледна веза за даљим потраживањима.

У одбрану Срема су биле и све српске странке. За одбрану Срема се највише истицала Демократска странка на челу са Миланом Гролом који је говорио о Војводини да

¹⁰ Ови подаци су извучени на основу табеларног приказа националне структуре становништва које је Мира Радојевић приказала у свом истраживању (Мира Радојевић, „Споразум Цветковић – Мачек и питање разграничења у Срему“, стр. 67 – 68)

је читава Војводина, а не само Срем, питање националног бића за Србе, док је за све друге Војводина питање срезава. Ту су биле и Народна радикална странка, а такође и Самостална демократска странка, Земљорадничка странка и још неке друге странке без обзира да ли су били у опозицији или на позицији.

Од званичних изјава вођства Хрватске сељачке странке и хрватских власти даље су ишли локални страначки прваци. Један од њих је председник котарске организације ХСС за Славонски Брод Ф. Маркотић који је сматрао да под Хрватску Бановину треба да дође цела Војводина и део Босне до Сарајева и Црне Горе. Члан ХСС из Хртковаца (село које се налази у близини Руме), које је у том тренутку имало већину Хрвата, објавио је песму у којој се помињу четири племена у селу. Та племена су били Хрвати, Мађари, Немци и Срби, али оно што је било изненађујуће у том периоду док још није био почео Други светски рат, изненађујуће је било то да су у тој песми позвана само прва три племена на слогу, док су Срби изостављени. Већ тада се видело каква је атмосфера и то не само код хрватских политичара, него и код хрватског народа.

Листови попут „Сријемских новина“ су тврдили да у Срему има Хрвата са асимилираним Мађарима и Немцима тачно 231.398, а да Срба са Србизираним Румунима, Русинима, Бугарима, Власима, Грцима и Ромима само 218.883 становника. Исти лист је молио да се читаоци сваком приликом сјете да у Сријему без Румуна, Бугара, Влаха, Грка, Рома, те усељених колониста има око 100.000 више Хрвата него Срба и Србијанаца.¹¹

Када је почео Други светски рат и када је проглашена Независна Држава Хрватска, Комунистичка партија Хрватске се суштински сложила и са територијалним опсегом НДХ, али и протествујући превасходно због уступања Далмације фашистичкој Италији. Истовремено су реаговали и представници Хрвата у емигрантској влади у Лондону. Осудивши усташки режим због предаје Далмације, нису се изјашњавали о укључивању Босне и Херцеговине и других области у НДХ. Ово се односило и на Срем чији су срезови до јесени 1941. године припали НДХ. Емигранти који су били у Лондону су могли да делују пропагандно – политички, али хрватски комунисти су покушали да стављањем Срема под своју надлежност једно привремено стање учине трајним. Ипак, етничка структура становништва, чврсте везе Срема са остатком Војводине и карактер устанка су били довољно јаки чиниоци да онемогуће такву намеру. Иако су се Хрвати који су били у

11 Исто, 69 – 71

емиграцији у Лондону, као и Хрвати који су били у Комунистичкој партији, иако су се и једни и други борили против фашизма, тако исто и једни и други нису баш показивали саосећајност за Србе који су се налазили на просторима НДХ.¹²

Априлски рат је прекинуо све страначке, националне, верске спорове. Стварањем Независне Државе Хрватске и укључивањем готово целог Срема у њене оквире, победа је припала хрватској страни. По завршетку Другог светског рата граница у Срему је поново померена, али уз задржавање неких старих и оспораваних решења. У Хрватској федералној јединици и даље су остала два среза са српском већином. Та два среза су били Вуковарски и Илочки.

Збивања из деведесетих година прошлог века су показала да је после свега кроз шта је прошао српски народ, да је после незамисливог терора и после незамисливих злочина кроз који је прошао српски живаљ, опет је неко себи дао за право да отвара питање у коме су се Хрвати позивали на државно – историјско право, односно на право још од Аустроугарске царевине, а Срби на природно и етничко.¹³

12 Мира Радојевић, „Претензије Централног комитета Комунистичке партије Хрватске на Срем (1941 – 1944)“, стр. 261 – 262

13 Мира Радојевић, „Споразум Цветковић – Мачек и питање разграничења у Срему“, стр. 71

АПРИЛСКИ РАТ

Након демонстрација 27. марта 1941. године, Хитлер је брзо реаговао. Нова влада је била неприхватљива самим тим што је увредила вођу немачког народа. Такође, Хитлер није хтео да дозволи Британцима и Грцима да се формира јединствен јужни фронт. Међутим, треба имати у виду и да је само двадесетак година прошло од Првог светског рата, односно да је прошло само двадесетак година од великог страдања које је српски народ претрпео. Још увек су биле свеже успомене на те догађаје и демонстрацијама су највише допринела та сећања из Првог светског рата.

Југославија је била нападнута са три државе и то од стране Немачке, Италије и Мађарске. У шест часова ујутру 6. априла 1941. године, практично без објаве рата, почео је напад на Југославију. Границу која је била дуга око три хиљаде километара готово немогуће је било бранити.

Немци су одлучили да се обрачунају са Србима и Србијом, док је остале било потребно придобити. Пошто је краљевина била национално нехомогена, Немци су се највише ослањали на лоше српско – хрватске односе.¹⁴

¹⁴ Бранко Петрановић, *Србија у Другом светском рату 1939 – 1945*, Војноиздавачки центар, Београд 1992, стр. 97 – 100

Неколико фактора је утицало на брзи слом Краљевине Југославије. Један од тих је тај што је Немачка напала без објаве рата. Други разлог је био у томе да су Хрвати убијали српске официре и војнике. Такође Хрвати команданти бомбардерских и ловачких пукова нису извршавали наређења, а предавали су се Немцима и откривали су им положаје ваздушних снага, изостајали су са узлетања и поред наређења која су добијали од својих претпостављених. Чак се и међу највишим официрима хрватског порекла то дешавало (мајор Фрањо Цал, пуковник Драгутин Рупчић, пуковник Зденко Горјуп, потпуковник Леонид Бајдак и многи други). Такође саботирано је и од стране речних борбених јединица. Штаб речне флотиле, на чијем су се челу налазили капетан бојног брода Едгар Анжели и начелник штаба капетан фрегате Борис Сторов, држала се саботерски за време непријатељске акције у Ђердапу у ноћи 5/6. априла 1941. године. Трећи разлог је била одбрана саме границе која је дугачка три хиљаде километара, а коју је било тешко бранити због издајстава унутар саме државе.

Словенци су одмах показали да је „кошуља ближа од гуња“, Хрвати су Немце у Загребу дочекали као ослободиоце (Независна Држава Хрватска је већ 10. априла била проглашена и то после само четири дана од напада Немачке, Италије и Мађарске, односно док краткотрајни априлски рат није ни завршен), Бугарофили у Македонији су клицали Мусолинију и Хитлеру. Такође, било је и домаћих издајника који су у унутрашњости Србије разносили лажне вести, саопштавали о спуштању немачких падобранаца, упадали у команде места и на немачком издавали лажна наређења, утицали разним вестима да јединице Југословенске војске напусте поједине градове (на пример то је био случај са Крагујевцом и Краљевом), пошто су претходно палили војне магацине и авионе на аеродрому. Велики проблем за одбрану Краљевине Југославије били су и фолксдојчери из Војводине, пре свега из Баната. Развијена шпијунска мрежа која је радила годинама је олакшала Немачкој да што брже сломи одбрану Краљевине Југославије, односно практично Србије (само се са Србијом било потребно обрачунати). Албански сепаратисти су учествовали у пљачкању српске имовине на Косову и Метохији, војних магацина, саботирању саобраћајница, а све то уз подршку Немаца, али пре свега Италијана.¹⁵

Капитулација Краљевине Југославије потписана је 17. априла 1941. године. У овом краткотрајном рату заробљено је око 375.000 југословенских војника и официра који су

15 Исто, стр. 101 – 104

највећим делом одведени у заробљеништво. Међу тим заробљеницима су били највећим делом Срби и Црногорци, а затим Словенци. Иако је Немачка очекивала јачи отпор и иако је немачки напад био у сваком фактору надмоћнији над југословенском одбраном (на пример у ваздуху је однос снага био 5:1 у корист Немачке, Краљевина Југославија је нападнута са 870.000 војника и бранила се са око 600.000 слабије наоружаних у сваком погледу...), ипак главни узрок брзог слома није био спољни фактор, већ унутрашњи.

Унутрашње растројство државе, који су били карактеристични за све време њеног трајања, био је главни фактор за брзи слом Југославије, јер та војска није била српска војска из Првог светског рата, већ војска државе у којој је свака фракција гледала само свој интерес. Прихватање и помирење са сигурним поразом од стране политичког врха и војног руководства био је посебан узрок брзог пораза. Срби су били жртве војног слома који је задесио Краљевину Југославију током априла 1941. године.¹⁶

ПОДЕЛА ЈУГОСЛАВИЈЕ (ОДНОС ТРЕЋЕГ РАЈХА И НДХ ПРЕМА СРЕМУ)

Да би се схватила каква је била ситуација са Сремом током Другог светског рата, а поготово те 1941. године, потребно је рећи нешто више о самој подели Југославије и о самим центрима моћи одакле су издаване директиве. Што се тиче самог Срема, најважније је споменути однос Немачке и Независне Државе Хрватске, односно расподелу територија коју су обухватиле Немачка и НДХ.

Као водећа сила осовине, Немачка је била та која је давала директиве о подели Краљевине Југославије. Општа Хитлерова одлука да се Југославија војно и државно разбије, позната као „Генерални план“, разрађена је у интерном нацрту још 6. априла у органима Трећег Рајха. Нова Хитлерова директива, под називом „Привремене смернице“ за поделу Југославије, од 12. априла 1941. године коју је потписао фелдмаршал Вилхелм Кајтел, такође је открила одлучујућу улогу Немачке у тој деоби.

Смернице су предвиђале да се Горењска, доња Штајерска и словеначки део Корушке прикључе Трећем Рајху, да Бачка, Барања и Прекомурје припадну Мађарској, да Банат, подручје рудника Бора с околином и Стара Србија потпадну под Немачку војну управу, да се Македонија припоји Бугарској и да Хрватска постане независна држава.

¹⁶ Исто, стр. 108 – 111

Босна и Црна Гора су препуштени Италији на уобличавање. Ова одлука је потврђена у Бечу 21 – 22. априла 1941. године.¹⁷

Хрватска је са Босном и Херцеговином ушла у састав НДХ без Далмације (Далмација је предата Италији), а што се тиче самог Срема, Независна Држава Хрватска је захтев за Срем врло рано истакла. Већ у октобру 1941. године Немци су предали Независној Држави Хрватској Срем на управу, али уз привилегован положај за становништво немачког порекла. До пре тога, Немачка је имала управу заједно са Банатом и централном Србијом.¹⁸

Немачку политику у Србији спроводио је Милан Аћимовић, министар унутрашњих послова у Стојадиновићевој влади, који се нашао на челу Савета комесара, односно комесарске владе, образоване крајем априла 1941. године. Ова „влада“ је представљала помоћни изврши орган Управног штаба немачког команданта Србије. Уз Аћимовића, немачку политику су спроводили и Димитрије Љотић са својом организацијом „Збор“, а такође и руска емиграција.

Око 1.900.000 Срба је живело на простору НДХ. На свим територијама претходне државе, односно Краљевине Југославије, вршили су се терори и злочини, али на овом простору највећи. Системом „једне трећине“, Хрвати су хтели да реше „српско питање“. Једну трећину Срба су желели да покатоличе, другу да протерају, а трећу да побију. Посебну улогу у овом програму „једна трећина“ је имала католичка црква на челу са надбискупом Алојзијем Степинцем. Алојзије Степинац је видео Божју провидност у стварању НДХ поздрављајући чин од 10. априла. Ватикан, на челу са папом Пијем XII, је безусловно давао подршку за злочине који су се дешавали у НДХ. Сам папа Пије XII је одликовао вођу усташа Анту Павелића са још неколико његових следбеника, а надбискуп Степинац је добио почасно звање „апостолског викара“ које се додељује заслужнима у ширењу католичке вере. Миле Будак, министар богоштовља и наставе НДХ до новембра 1941. и министар спољних послова НДХ до новембра 1943. године, иначе усташки идеолог и аутор програма 1/3, изјавио је да је Независна Држава Хрватска држава само двеју религија (мислећи на католичанство и ислам).

17 Бранко Петрановић, *Историја Југославије – књига 2*, Нолит, Београд 1988, стр. 25 – 27

18 Исто, стр. 29; Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа, том XII, књига 1, документ бр. 181, стр. 471 – 473

Ватикан је у НДХ упутио опата Ђузепеа Рамона Марконеа, у својству папског легата, чиме је Ватикан де факто признао усташки режим под Анте Павелићем и у том тренутку и Славка Кватерника који је лично прогласио 10. априла Независну Државу Хрватску. Миле Будак је такође изјавио свим грађанима, односно порука је била упућена пре свега Србима православне вере, да се поклоне или да се уклоне.

Муслимански аутономистички прваци предали су Немцима после проглашења НДХ такозвану априлску петицију наклоњену немачком патронату. На простору НДХ је живело 1.847.000 Срба или 30,56%, Хрвата 3.069.000 или 50,78%, муслимана 717.000 или 11,86%, а осталих са фолксдојчерима 410.000 или 6,80%.

Против Срба је био усмерен законски декрет од 17. Априла 1941. године „За заштиту народа и државе“, чиме је практично у НДХ уведено ванредно стање. Вршен је терор над културом (забрана ћирилице, негирање историје...), пљачкана је имовина (посебно имовина манастира), мучења, убијања... Много православно свештенство је побијено или исељено преко Дрине и Саве у Србију. Херман Нојбахер је 1943. године усташке злочине сматрао „најгрознијим масовним убиствима у светској историји“ или да је „рецепт за православне усташког вође и поглавника Анте Павелића подсећао на религиозне ратове најкрвавијих времена“.¹⁹

Све ово се дешавало и у Срему, али за разлику од осталих делова НДХ на Срем су полагали право и Немци. Одмах после окупације, источни део Срема од Сланкамена на Дунаву до Бољеваца на Сави, са Инђијом, Старом Пазовом и Земуну, постао је интересно привредно подручје Немачког Рајха. То је имало не само економски, већ пре свега политички и војни значај. Била је то у ствари прва етапа при реализовању плана о стварању немачке подунавске покрајне „Donauschwabenland“. О томе говоре и подаци са конференције одржане у Бечу 16. априла 1941. године под руководством Химлера. Разматрано је да се иселе све друге националности у источном Срему и да се населе Немци који би сваки добио по 50 јутара земље (једно јутро износи око 0,57ha), после чега би тај Срем постао житница Рајха након рата.

Међутим, пошто је то био дугорочни план, Немци су с почетка користили Србе који су већ живели на подручју Срема за своју такозвану „житницу“. Срем је погодно место и за ратарство (због равничарског предела) и за развој воћарства (због падина

¹⁹ Бранко Петрановић, *Наведено дело*, стр. 30 – 51

Фрушке горе). Због претензија Немаца, посебно према источном делу Срема, хрватска страна није могла да врши толико велики геноцид као што је вршен у западном делу Срема, као и у источној Босни. У НДХ, на челу са својим поглавником Анте Павелићем, издавана су документа која су се тичала и насилног покрштавања (уколико неко не жели да се покатоличи, следили су злочини у виду убијања, мучења, силовања...). Ипак, иако су већи злочини чињени у западном делу Срема у односу на источни, може се рећи да је западни део Срема у мањој мери страдао у односу на остале територије са српским живљем у Независној Држави Хрватској (пре свега мислим на источну Босну и источну Херцеговину), баш због тих планова Немачког Рајха да након рата претвори Срем у своју житницу. Немцима није било у интересу да опусте своју будућу „житницу“, а исто тако није им било у интересу да се цео Срем подигне на свеопшти народни устанак (већинско становништво су били Срби православне вере) због терора који би се масовно вршио, а који би Немцима у том тренутку био беспотребан.²⁰

Однос Немаца и Хрвата према Срему такође се може сагледати и кроз сећања појединих учесника тих немилих догађаја који су захватили читав свет.

Након завршетка априлског рата поражени војници Краљевине Југославије, који су се повлачили са севера ка југу, бацали су оружје по Иригу и околини. Народ је тада по наређењу усташке и немачке власти сакупљао и предавао војну опрему коју је при повлачењу војска бацала по Иригу и околини.

По сећању Буре Матића (иначе предратни члан Комунистичке партије), он је отишао у радионицу Еугена Михла (иначе Еуген Михл је по пореклу Немац, по професији механичар, а био је члан КП) да се договори са њим шта да предузму због новонастале ситуације крајем априла. Међутим, Еуген Михл му је рекао да више не долази, јер су му културбундовци запретили да ће га заједно са породицом отерати у логор уколико се буде састајао са људима из спортског друштва где је он био члан управе (преко овог спортског друштва КП је деловала). Уплашен тиме, рекао је Бури Матићу да га више не посећује, али уз гаранцију да он неће ништа одати.

Првих дана окупације постојала су трвења између Немаца и усташа у Иригу. Окупатор је поставио домаћег Немца Јожефа Фелингера за председника општине, а срески

²⁰ Светозар Николић, *Посавски партизански одред*, Институт за историју, Нови Сад 1984, стр. 74 – 75; Владимир Дедијер, *Ватикан и Јасеновац (документи)*, Издавачка радна организација „РАД“, 163 – 165

начелник је био усташа Драга Бардић. Прва заједничка акција била им је објављивање наредбе да народ преда пронађено оружје и војничку опрему. Иако под претњом да ће сваки човек који буде крио оружје бити стрељан, ипак је сачувана велика количина оружја.

Следећа ставка је била одузимање земље од добровољаца из Првог светског рата и додељивање сиромашним немачким, а мањим делом и хрватским породицама. Пошто није било довољно добровољачке земље, постављали су поједине сиромашне Хрвате за плаћене комесаре имовине имућних сељака и трговаца који су били Срби. Преко ових комесара, фашистичка власт је одузимала од српских сељака све нађене пољопривредне производе, а од српских трговаца робу.

Маја 1941. године Мађари су протеривали из Бачке породице бивших добровољаца из Првог светског рата. Повећа група протераних привремено је смештена у логоре на иришким лединама где су излагани разним мучењима. По сећању Матића, једна трудна жена се породила пре времена због терора који је вршен, а њен муж у очајању је усмртио новорођенче. Ирижани, нарочито жене, згражавали су се због нечовечног држања општинских власти које нису дозвољавале да се протераним Бачванима пружи помоћ. Неколико породица је успело да побегне са иришких ледина у села где их је народ склонио. Касније им је омогућено да оду куда желе.

Приликом преноса скупљеног оружја до Руме, Матић је са још неким скојевцима бацао пушке (шест пушака) по њивама где је зелено густо жито могло да сакрије, а такође су успели да сакрију и још један сандук бомби које су успели да скупе.²¹

21 О овим сећањима је говорио Бура Матић (Зборник сећања, *Устанак народа Југославије 1941*, књига 5, Војноиздавачки завод ЈНА, војно дело, Београд 1964, стр. 128 – 150)

РАЗВОЈ ПАРТИЗАНСКОГ ПОКРЕТА У СРЕМУ

Четнички покрет није успео да се рашири у Војводини, захваљујући суровом мађарском окупационом систему, антисрпском и антијугословенском расположењу фолксдојчера и мађарске националне мањине, разноврсном етничком саставу покрајине, испарцелисаности окупационог простора и разноврсним снагама окупатора антисрпством задојених. Такође, равничарски терен са воденим препрекама Дунава, Тисе и Саве је исто био проблем због скривања од окупаторских снага. Како у Војводини није успео да се рашири четнички покрет, из поменутих разлога, такав је био и случај са Сремом.

Тако је простор остао за Комунистичку партију која је и у међуратном периоду прикупљала чланове. У Срему се највећи успех народноослободилачког покрета огледао у томе што је НОП успео да око себе окупи све српске снаге и да спречи реваншистичку националну политику према Хрватима који су остали ван народноослободилачког покрета до краја рата.

НОП је у Срему успео да добије „битку“ против четничког покрета за српски народ као и у осталим деловима западног српства (Босанска крајина, Лика, Банија, Кордун, Славонија) и на Косову и Метохији.

Још један разлог због којег је НОП однео „победу“ над четничким покретом у Срему и на основу ког се може сагледати шира слика, а не само теренски разлог, јесте то да су у Срему била велика страдања (поготово западни део Срема). Због великог страдања и у Босни, и у Лици, и у Банији и у Кордуну и тако даље, као и у Срему, окупљање око

народноослободилачког покрета је превагнуло у односу на четнички покрет. Практично на свим овим просторима, укључујући и Срем (посебно западни део Срема), због великог страдања на овим просторима ту је борба била за голи живот и ту је нашао свој „пролаз“ народноослободилачки покрет. Четнички покрет је био одвојен, док су комунисти појединачним деловањем у народу прикупљали своје присталице после чега је дошло до преваге. За народ је једино спасење представљао НОП, јер је тај покрет био једино решење да се спрече велика страдања. Српски народ се готово у целини сврстао на страну народноослободилачке борбе.

Прилив Хрвата народноослободилачком покрету је изостао до завршне фазе рата. Српски народ Срема је одбацио владавину НДХ и борбом је одговорио на покушаје усташа да од Срема направе хрватску житницу и утврде своју источну границу. У Срему је пропао покушај прекрштавања православаца њиховим превођењем на католичанство. Масовне антифашистичке организације подстакле су отпор овој клероусташкој мери да се српски народ денационализује, национално и верски понизи, напусти прадедовску веру и старе обичаје.

У једном летку Окружног комитета Комунистичке партије Југославије за Срем, који је носио назив „Доле са покрштавањем“, може се видети да су Срби позивани да се не покрсте, али и да се боре са својом „браћом Хрватима“ против окупатора. Ова позивања су била могућа због национално – одбрамбеног става који се мешао са интернационалистичком политиком и праксом. Усташе су користиле разни штампани материјал попут летка „Пријатељски савет“ за масовно покрштавање који је штампан у бискуповој штампарији у Ђакову. Уследиле су и друге мере, као што је била забрана прослављања православног Божића и других православних празника. На сам Божић 7. јануара 1942. године једна месна партизанска десетина је код села Бешенова испалила плотун и испоручили су честитку: „Бешеновци, срећан Божић желе вам фрушкогорски партизани!“ После ове акције десетина се више није враћала у село.

Комунистичка партија у Срему остваривала је своју руководећу улогу, али је у народу израсло схватање да „сви смо ми једна партија“. Стога у Срему није дошло до

класних заостравања која су иначе у пракси других југословенских области изазвала кржаве последице.²²

Та парола „сви смо ми једна партија“ у Срему је увелико узела маха, а једно сећање Јована Веселинова – Жарка, члана КП од 1923. године, који је иначе био и председник Народне скупштине и председник Централног комитета савеза комуниста Србије, говори у прилог томе.

Средином октобра 1941. године Јован Жарко Веселинов је преноћио у селу Јазак у Срему. Нашао се са неким партизанима, а преспавао је у кући једног сремачког домаћина. Тај домаћин и његова жена су причали против усташа, Немаца, Хитлера... Говорили су против свих злочина, против насилног покатоличавања, а чак је и супруга овог домаћина испричала како су неке Сремице претукле једног мушкарца у Врднику који је обећао усташама да ће прећи у католичку веру.

Када су се нашли у једној соби где је била икона Светог Јована Крститеља, домаћинова Крсна слава, домаћица је прекрила икону једним пешкиром. Када је Јован Веселинов упитао што је то урадила, она му је одговорила да је чула како он не верује у Бога. На то је њен супруг, односно домаћин куће, рекао да су сељани и да не знају све што треба, али да нису сигурни да Бога нема. Тада је Веселинов рекао да не прекрива икону и да му не смета, јер и његови родитељи славе исту Крсну славу и да му не смета. Онда је домаћин куће упитао Веселинова одакле је, на шта му Веселинов није одговорио. Домаћин је само додао: „Главно је да смо наши!“ Сутрадан су разговарали о борби и видели су да се слажу око свега.

Свуда се огледала та парола „сви смо ми једна партија“, а на то указује и свенародни карактер борбе који се огледао свуда и међу партизанима, и међу народноослободилачким организацијама, међу народној власти... Завладало је опште поверење и солидарност међу људима. У устаничким местима све су куће биле подједнако сигурне за устанике, односно за устанике све куће су биле „наше“.²³

22 Бранко Петрановић, *Србија у Другом светском рату 1939 – 1945*, Војноиздавачки центар, Београд 1992, стр. 350 – 351; Радомир Прица, *Фрушкогорски партизански одред*, Новинско – издавачка организација „Сремске новине“ и Музеј Срема, Сремска Митровица 1981, стр. 53 – 54

23 Јован Веселинов Жарко, *Сви смо ми једна партија*, Новинско – издавачка радна организација „СРЕМСКЕ НОВИНЕ“, Сремска Митровица 1980, стр. 266 – 268

СРЕМ КАО ЦЕНТАР УСТАНКА

После пораза партизанских одреда у Банату, устанак се померио у Срем где је у специфичним условима борбе стално добијао на снази и ширини. Срем је постао центар народног устанка у Војводини због четири разлога. Први разлог је тај пораз партизана Баната и Бачке, јер су они мислили да ће се рат брзо окончати када је Немачка објавила рат СССР – у и охрабрани том чињеницом сукобили су се са окупаторским снагама и преко својих могућности. Други разлог су масовни злочини који су вршени те прве ратне године у Банату и Бачкој, док у Срему нису због немачких планова да Срем претворе у своју послератну „житницу“. Трећи разлог је лежао у рељефу и природним условима где је Фрушка гора пружала уточиште партизанским снагама. Четврти разлог су били Сремци, односно њихова спремност за борбу која је кроз векове постала део карактера људи Срема.

Ипак, један догађај је имао посебну важност због којег је Срем постао центар устанка у Војводини. Тај догађај се одиграо у ноћи 21/22. августа 1941. године. Те августовске ноћи је побегло 32 комуниста из затвора у Сремској Митровици. Радило се о старим комунистима и искусним политичким радницима. Усташе су знале шта ово значи и наводиле су да би боље било да су побегли 32.000 криминалаца, него 32 комуниста. Тада се у великој мери устанак пренео са Баната и Бачке на Срем. Практично од августа 1941. године Срем постаје центар НОБ – а.

Тада су побегли Јован Жарко Веселинов, Станко Пауновић, Спасоје Стејић (покушао да изврши атентат на краља Александра Карађорђевића 1921. године), Слободан Бајић и многи други. Веселинов се са још четворицом задржао у Срему, док су остали прешли Саву и отишли према централној Србији.²⁴

По сећању Јована Веселинова, њих су дочекали Бошко Палковљевић Пинки (народни херој) и Марко Перичин Камењар (народни херој, иначе по занимању је био колар из Гргуреваца и није био члан Комунистичке партије, али је сарађивао са комунистима) са још неким борцима. Стражари су тек после седам сати увидели да су затвореници побегли и тада је кренула потера. Међутим, то је било касно, јер су се затвореници већ тада увелико налазили на Фрушкој гори.

О карактеру ових бораца говори једно сећање Јована Веселинова о томе како су се препирали Бошко Палковљевић Пинки и Марко Перичин Камењар којим путем да иду за Фрушку гору. Палковљевић је хтео пречицом преко поља и њива, док је Перичин хтео цестом. По сећању Веселинова и један и други су упорно доказивали како су у праву, док препирка на крају није прерасла у свађу. Он каже да су их остали присутни једва смирили, јер је свађа умало прерасла у обрачун између њих двојице. Након тога су их раздвојили, а прихваћен је предлог Перичина, јер су затвореници били исцрпљени и нису могли да иду преко блата и њива. Бешеново, Манђелос, Гргуревци, Лежимир и друга фрушкогорска села су им била главно упориште тих првих дана. Убрзо је формиран и фрушкогорски партизански одред, а за команданта је био изабран Сима Релић, заменик је био Бошко Палковљевић Пинки, а комесар Станко Пауновић.²⁵

Ово бекство из сремскомитровачке казнионе је утицало на формирање првог сремског партизанског одреда 25. августа 1941. године. Тај први одред је почео да дејствује по фрушкогорским селима из којих је регрутовао нове борце. План одбеглих робијаша са новим придошлицама је био да се пређе река Сава и да се пређе у Мачву ради лакше борбе са окупационим снагама нацистичке Немачке, али је то онемогућено због прилива нових снага Немачке на простор Срема. Због тога се отегао одлазак бораца у

24 Исто, стр. 61; Бранко Петрановић, *Наведено дело*, стр. 258; Бранко Петрановић, *Историја Југославије – књига 2*, Нолит, Београд 1988, стр. 146

25 Јован Веселино Жарко, *Наведено дело*, стр. 250 – 252; Зборник НОР – а, том I, књига 2, документ бр. 23, стр. 88 – 92

Мачву. Због те ситуације окренули су се партијској организацији која је са радом почела у селу Мартинцима.

Због лоше организације и због лоше везе са борцима из Баната и из Бачке, борци Срема су се ипак одлучили да не прелазе Саву и да остану у Срему, јер се једино из Срема могла водити озбиљнија борба против окупаторских снага.

Добру половину његових бораца чинили су бивши робијаша. Почетком септембра на Фрушку гору је дошао Јусуф Тулић, организациони секретар Окружног комитета, да организује пребацивање ослобођених политичких робијаша у централну Србију. Дошла је наредба од ЦК да сви ослобођени пређу у Мачву. Међутим, Немци су почели да гомилају снаге у Срему и тај одлазак се отегао. Веза између Покрајинског комитета за Војводину и Окружног комитета за Срем готово да није постојала. Уследила је одлука да на партијском раду у Војводини остану Станко Пауновић, Јовица Трајковић, Слободан Бајић и Јован Веселинов. Срем је са Тулићем напустило 25 робијаша, а потом су прешли у Мачву септембра 1941. године. Неки од припадника сремског одреда су прешли у Мачву и тамо су учествовали у борбама за Шабац.

Јанко Чмелик, секретар Среског комитета за Стару Пазову и члан Окружног комитета, у септембру је уз сагласност Аћима Груловића формирао и Подунавски партизански одред који му је био велика помоћ у ширењу народноослободилачког покрета у селима Подунавља.

Тада су практично формирана два центра одакле су се водиле борбе. Ипак, ово је угрожавало јединство и централну власт, посебно партијске, па је онда дошло до договора на Фрушкој гори да се пронађе Аћим Груловић, секретар Окружног комитета, и да му се изнесу ставови и примедбе на рад и држање Окружног комитета.

Јанко Чмелик је био секретар ЦК КПЈ за Стару Пазову, а Аћим Груловић секретар Окружног комитета. Када је Чмелик у септембру, уз сагласност Груловића, формирао Подунавски партизански одред, у том тренутку су постојали и фрушкогорски покрет, а и подунавски у селима Подунавља.²⁶

²⁶ Јован Веселинов Жарко, *Наведено дело*, стр. 48 – 53

НЕМАЧКИ И УСТАШКИ ТЕРОР У СРЕМУ 1941. ГОДИНЕ

Важна чињеница због које је устанак добио на још већем значају јесте био догађај који се одиграо 22. јуна 1941. године када је Немачка објавила рат СССР – у. Тада је устанак у читавој Србији, а не само у Срему, прерастао из антиимперијалистичког у антифашистички устанак. Разлог томе је било то што је најмоћнија комунистичка држава ушла у рат, а притом је повучен и сваки комуниста и свака држава комунизма у борбу.

Иако су припреме почеле много раније, Политбиро ЦК КПЈ донео је на седници у Београду 4. јула 1941. године одлуку о отпочињању оружане борбе у Југославији против окупатора, чиме су југословенски комунисти и народи, српски пре свега, ставили до знања окупаторима, пре свега Хитлеровој Немачкој, да не прихватају ропство и „нови европски, односно светски, поредак“. Ово је седница на којој је донешена одлука да се у свим крајевима Југославије подигне устанак у форми партизанског рата. Након ових дешавања уследио је проглас „Народима Југославије“ од 12. јула. 1941. године у којем су позивани на одлучну борбу која је традицијом устаљена међу српским народом.

У највећем могућем успону Немачке и окупатора 1941. године, баш тада се мали народ побунио у најтежим могућим условима. Устаници су мислили да је Немачка „потписала своју капитулацију“, јер је објавила рат СССР – у. Устаници су мислили да ће

се брзо завршити рат, па су покушали и преко својих могућности да се сукобе са окупатором. Због ових борби десиле су се одмазде.²⁷

Ипак, због ситуације која се одиграла на светском нивоу, а уједно и због ситуације која се одиграла на локалном, односно регионалном нивоу, Немци су поштравали своје мере. Услед поштравања тих мера, у Срем септембра 1941. године долази 342. пешадијска дивизија из Француске на помоћ Немцима. Одмах по њеном доласку, главнокомандујући генерал Беме је 23. септембра издао наређење да се крене на Шабац како би се покупили сви мушкарци од 14. до 70. године. Дивизија је само за један дан, односно 24. септембра, ухапсила око 4.000 лица. Поменута дивизија је три дана хапсила, стрелаала и на разне начине терорисала становништво Шапца.

Већ првог дана су сви похапшени скупљени на вашаришту Михаиловац. Њима је прикључено и неколико стотина Јевреја из логора на Сави. Одатле су сви потерани преко савског моста где су их дочекале усташе који су одмах почели са батинањем. Ноћ су провели на ледини покрај Саве. Ту су остали 25. септембра, а 26. је отпочео познати „крвави марш“.

У „крвавом маршу“, од око 25km, око 5.000 Шапчана у колони по пет ишло је до села Јарка у Срему. Прво проевши пуна два дана и две ноћи у селу Кленак без хране и воде, упутили су се ка селу Јарак. Током целог марша који је трајао око четири часа ухапшени су били изложени различитим мучењима, а сваки који је заостао био би убијен. Поред тога што су претходно провели два дана и две ноћи без хране и воде, и поред тога што су заробљеници присиљени да трчећим кораком дођу до села Јарак, важно је напоменути да је међу тим страдалницима било и доста старијих особа. Према налазу Државне комисије за утврђивање злочина окупатора, на том путу уништено је око 150 грађана Шапца и околине.

На пољани Јарка био је импровизиован логор. Пољана је била ограђена жицом и није имала никакве зграде изузев осматрачница на угловима. Ту су похапшени остали до 30. септембра недовољно снабдевени храном и водом. Тада су враћени у Шабац и

27 Миролуб Васић, „Устанак у Југославији 1941. године и комитерна“, *Историја 20. века: Часопис института за савремену историју*, број 2, Београд 1996, стр. 148 – 150; Бранко Петрановић, *Историја Југославије – књига 2*, Нолит, Београд 1988, стр. 145 – 146

смештени у празне касарне које су претворене у концентрационе логоре. После је та 342. дивизија пустошила и чинила стравичне злочине по Мачви.²⁸

Ипак, било је и случајева у Срему које ниједна репресија није могла да заплаши. Фашисти и усташе нису мировале, па су почели са припремом покрштавања у римокатоличку веру. Међутим, до тога није дошло. Ипак, становништво није заобиђено од злостављања, застрашивања, терорисања... Дешавало се да појединци пређу у другу веру, али масовног покатоличавања није било.

Децембра 1941. године котарски предстојник у Иригу је позвао уз присуство усташких главара око 60 угледнијих Срба ради покрштавања. Сремци су народ врло оштрог карактера, а ту оштрину је оправдао становник Ирига Сава Бабић по надимку Пидоња. Сава Бабић се том приликом, када су позвани на састанак, уносио у лице котарском предстојнику и револтиран тиме што чује, процедио је кроз зубе најпогрдније речи. Због тога је ухапшен и мучен, а потом и стрељан.

Два су разлога због којих није дошло до масовног покрштавања, масовног убијања, масовног страдања у источном Срему. Први разлог је био тај што су Срби били у апсолутној већини и уколико би окупатори покушали нешто масовно да спроведу, сигурно би се цео Срем дигао на устанак у ком би учествовали до последњег, а то окупаторским властима био би велики проблем. Други разлог због ког није дошло до масовног убијања и злостављања је био тај што су фашисти и усташе били опијени почетним успесима немачке армије на источном фронту и надајући се сигурној победи, нису те 1941. године вршили масовне злочине. Углавном су се ограничили на покушај покрштавања српског живља и на пљачку становништва. Због тога је у Иригу и околини био релативно миран ток развоја НОП – а, па су устаници могли да до пролећа 1942. године изврше све организационе припреме за оружану борбу с партизанским одредима који су прерасли и у бригаде.²⁹

28 Венцеслав Глишић, *Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији 1941 – 1944*, РАД, Београд 1970, стр. 40 – 41; Милан Кољанин, *Немачки логор на београдском сајмишту 1941 – 1944*, Институт за савремену историју, Београд 1992, стр. 38; Валтер Маношек, *Холокауст у Србији (Војна окупациона политика и уништавање Јевреја 1941 – 1942)*, Службени лист СРЈ и Драслар Партнер, Београд 2007, стр. 71 – 72

29 Мирољуб Васић, „Устанак у Југославији 1941. године и комитерна“, стр. 148 – 149

Ипак, у источном Срему се десило масовно пљачкање манастира и цркава. Током Другог светског рата, православни Срем је преживео зверске прогоне какви су ретко бележени у хришћанској историји. Од укупно 142. парохије, 48 је било опустело, порушено је 28 храмова и 23 парохијска дома, док су 62. цркве и даље стајале, мање или теже оштећене. Вековима је таложена имовина коју су поседовали фрушкогорски манастири, а све је изгубљено било током Другог светског рата.

Врло је тешко утврдити колике су штете проузроковане пљачкањем инвентара, одношењем драгоцености, али исто тако и драгоцених књига и архивске грађе коју су манастири, а и поједине цркве чувале. Многи списи су имали и вишевековну старост.

Кроз неколико примера може се сагледати колико је било велико страдање православног Срема.

Један од примера кроз које се може сагледати страдање православног Срема јесте пример манастира Фенек близу села Јаково који се налази у равници за разлику од фрушкогорских манастира. Манастир Фенек је имао почетком рата 40 коња и ждребади, 102. комада рогате марве, 200 свиња, 300 оваца, један дреш и леватор, два електрична мотора, један трактор, пет сејачица за жито, исто толико и за кукуруз, једну моторну круњачу и три аутомобила. Само овај иметак је износио милионске цифре, а сличним иметком располагали су Беочин, Гргетег, Крушедол, Кувеждин, Шишатовач и остали манастири. Током рата је све опљачкано, а посебно те прве ратне 1941. године.³⁰

Манастир Велика Ремета је под окупацијом НДХ опљачкан, миниран, запаљен, док је братство протерано са својим игуманом Мелентијем (Бабићем). Свод над припратом је срушен, иконостас потпуно уништен, док су конаци били тешко оштећени и делимично спаљени.³¹

Један неуобичајени догађај се десио у манастиру Беочин. Овај манастир није разорен током Другог светског рата, али је темељно опљачкан и то највише 1941. године када су протерани његово монашко братство на челу са архимандритом Доситејем и

30 *Споменица Владичанства Сремског*, група аутора, Српска православна Епархија сремска, Сремски Карловци 2014, стр. 63 – 64

31 Исто, 179

професором Теолошког факултета др. Филаретом. Они напуштају манастир 21. јуна 1941. године, а тада је у Загреб однешена вредна библиотека од око 4.000 књига.³²

Треба споменути и најглавнији манастир Фрушке горе, а то је манастир Крушедол. Ктитори овог манастира су деспот Ђорђе Бранковић (у монаштву Максим) заједно са својом мајком Ангелином негде између 1509. и 1516. године.³³ За време Другог светског рата, Крушедол је потпуно опљачкан. У загребачки Музеј за умјетност и обрт пребачени су богата библиотека, архива, иконостас и сви вреднији богослужбени предмети, намештај и драгоцености из ризнице. Многе старине развучене су на свом путу до музејских витрина, попут злата и драгог камења окованог Јеванђеља, поклоне хиландарских монаха краљу Александру Обреновићу, које је поглавник НДХ „задржао за успомену“. Покрадена је и сва остала имовина попут затеченог новца, вредносне хартије и све намирнице које су се могле пронаћи у калуђерским оставама и подрумима. Монаси су предмете из ризнице, почетком окупације, тако спретно зазидали у једној подрумској просторији, да она није откривена ни након неколико детаљних претрага. Усташка војска успела је да их се докопа тек након издаје једног југословенског поручника који је био упућен у ове тајно обављане радове. Крушедолски архимандрит Сава (Петковић) пребегао је у Београд 1941. године. У девастирану деспотску задужбину, у којој је од тада било забрањено православно богослужење, усељено је 86 римокатоличких свештеника из Доње Штајерске. Када су они добровољно напустили испражњене и испретуране конаке, после њих се ту нашла усташка војска. Од тада је древна светиња постала сведок ужасних злочина међу које се убраја и богохулно спаљивање земних остатака патријарха Арсенија IV. У његовом отвореном и опљачканом саркофагу по свршетку рата, у гомили распарчаног људског меса, пронађена је и одсечена глава убијене Зоре Митровић из Марадика.³⁴

Може се и кроз пример села Нови Карловци, некада Сасе, сагледати терор окупаторске власти. Нови Карловци су били типично устаничко сремско село. Више од 300 мештана овог села су били борци, а 90 је погинуло. Село само по себи је доживело

32 Исто, 156

33 Исто, 238

34 Исто, 254 – 256

терор од чега је 145 мештана усмрћено, 74 претучено, 31. рањено, више од 200 отерано у логоре и затворе, а више од 100 на присилан рад у Немачку.³⁵

СРЕМЦИ – СРБИ ПО ОПРЕДЕЉЕЊУ

Да Сремцима није било важно да ли је неко у партизанима или у четницима, у прилог говоре и следеће чињенице. Почетком јуна, усташе су похапсиле припаднике четничке организације. Међу њима су били Јован Прокић, Милан Опачић и Стеван Бојчић, док су Влада Ћосић, Јован Јевремовић, Паја Гољевачки и Брата Крстић побегли. Први су одведени и стрељани, а остали су побегли и постали су сарадници НОП – а, па чак и борци партизанских јединица.³⁶

Једно сећање Веселинова говори у прилог томе каквог су карактера били Сремци, али и то да није било милости у неким случајевима према цивилном становништву. Према

35 Јован Веселинов Жарко, *Наведено дело*, стр. 347

36 Зборник сећања, *Устанак народа Југославије 1941*, књига 5, Војноиздавачки завод ЈНА, војно дело, Београд 1964, стр. 130

сећању Веселинова о Марку Перичину Камењару, један трагичан догађај у Свилошу се одиграо јула 1941. године који је послужио као повод да се домаћи Немци Јаша Вајнер и Карло Цоп обрачунају са Перичином. Перичин је 31. августа отишао код свог стрица Бранка Лаловића у кафану и сео за један сто. Перичин је сео сам, а Немци су му пришли како би га изазвали. Повод је био догађај који се одиграо јула 1941. године када су браћа Јово и Ранко Драгић сакрили један мотоцикл, а којег су били дужни да предају усташама. Усташка власт је за то сазнала и послала је двојицу усташа да реше то. Када су дошли, браћа су се бранила да не знају о чему причају, али када су усташе уперили у њих пушке тада је дошло до борбе и браћа су успела да из разоружају, а затим су их побили и побегли у централну Србију. Због тога су усташе стрељале 40 људи из Свилоша и три из Черевиха на месту званом „Ловка“, на око 3km од Илока.

Због тог догађаја Немци су одлучили да изазову Марка Перичина Камењара. Немци су бранили злочин, а Перичин је говорио како су браћа добро поступила. Преписка је прерасла у свађу. По сећању Јована Веселинова како му је било пренето, Немци су питали Перичина хоће ли да прође као Свилошани, на шта им је он одговорио да ли они хоће да прођу као усташе. Перичин је тада ударио једног Немца песницом оборивши га на земљу, док је други бежао и извадио пиштољ. Међутим, тог другог Немца успео је да обори Перичинов брат Живан и Немце су брзо савладали. Тако су обојица накнадно завршили у Фрушкој гори августа месеца 1941. године.

То говори о карактеру тих бораца и по речима Јована Веселинова за Марка Перичина Камењара каже да га никад нису интересовала „филозофирања“ комуниста, него да је увек био спреман за борбу.³⁷

Јусуф Тулић, организациони секретар Окружног комитета, био је задужен за пребацивање појединих бораца у Мачву ради прикупљања оружја и муниције за борце из Срема. Међутим, ти борци, који су послати да прикупе оружје за устанак у Срему, остали су у Мачви. Због немачке офанзиве на ослобођену територију нису успели да се врате у Срем. Неки су тако постали борци Мачванског одреда, а када је било прилике да се врате у Срем, они су ипак остајали да се боре у Мачви. То показује да идеологија или на пример завичајно место уопште нису били пресудни фактори који су покретали Сремце да се боре. Сремцима је био циљ слобода и они су се за њу борили, ма где год да су се нашли,

³⁷ Јован Веселинов Жарко, *Наведено дело*, стр. 258 – 260

да ли то било негде у централној Србији, Босни, Хрватској или у самом Срему, Сремцима једино што је било битно јесте борба за слободу и тиме су се водили.³⁸

Кроз многе примере може се сагледати карактер бораца из Срема, а сигурно један од њих је народни херој Влада Обрадовић Камени. Влада Обрадовић је добио надимак „Камени“, јер је у току окупације неколико недеља после априлског рата са својим другом Живком Миловановићем напао немачки ауто. Напад је текао тако што је Обрадовић „избомбардовао“ камењем немачки ауто, док је ауто још био у покрету. Од тада је добио надимак „Камени“, а после тога је био ухапшен и мучен у затвору. Касније је успео да побегне из затвора. Он је одрастао на причама о Марку Краљевићу, Карађорђу, Хајдук Вељку и најчешће на Крсној слави код свог друга Живка је слушао те приче од старијих. Иначе Влада Обрадовић је погинуо 1944. године.³⁹

Оно што је важно напоменути јесте то да су чланови Комунистичке партије из Срема углавном били људи млађег доба. Од око 1.200 чланова Комунистичке партије у Војводини, њих око 600 је било у Банату, око 400 у Бачкој, од око 180 до 200 у Срему. За разлику од Баната и Бачке где је међу члановима партије било и старијих људи, односно предратних комуниста, у Срему је била другачија слика. Чланови Комунистичке партије који су били у Срему углавном су били људи млађег доба и велика већина су постали чланови партије током рата. То говори колико је та борба била „идеолошки обојена“, односно необојена.⁴⁰

38 Исто, стр. 48 – 49

39 Светозар Николић Браца, *Херој Камени*, Издавачка радна организација „РАД“, Београд 1980, стр. 23 – 34

40 Радомир Прица, *Наведено дело*, стр. 15 – 16; Мира Радојевић, „Претензије Централног комитета Комунистичке партије Хрватске на Срем (1941 – 1944)“, *Приступна предавања дописних чланова академије наука*, књига I, САНУ, уредник Миро Вуксановић, Београд 2019, стр. 263

СРЕМСКЕ ВОЈНЕ ФОРМАЦИЈЕ

Иако је на претходним страницама било приче о сремским одредима, овог пута ћу рећи нешто више о томе.

Почетком јула 1941. године формиран је Срески комитет чији је центар био Ириг за околна села Марадик, Крушедол, Велика Ремета, Гргетег, Нерадин, Шатринци... Убрзо је успостављена веза са Среским комитетом у Руми, а преко овог и са Окружним комитетом за Срем. Срески комитет у Иригу располагао је са највише прикупљеног оружја и муниције у Срему. Окружни комитет за Срем је затражио од Среског комитета КПЈ у Иригу да хитно пошаље оружје, муницију и осталу ратну опрему за наоружавање. По сећању Петра Матића Дулета у једном дану, иначе то се десило 23. августа, партијска организација у селу прикупила је оружје за потребне залихе које су послате на Фрушку

гору. Већ 25. августа 1941. године формиран је први партизански одред. Фрушкогорски партизански одред је одмах имао окршај са окупатором, али није било губитака ни са једне, а ни са друге стране.

Једни од најпознатијих бораца који су се нашли с почетка устанка у Фрушкогорском партизанском одреду су били: Спасоје Стејић (из Новог Сада), Јован Веселинов (из Кумана у Банату), Слободан Бајић (из Шидских Бановаца у Срему, данас Хрватска), Марко Перичин Камењар (из Гргуреваца у Срему), Бошко Палковљевић Пинки (из Манђелоса у Срему), Јусуф Тулић, Јован Бељански Лала (из Ирига у Срему)...⁴¹

Једна занимљивост из сећања бораца говори и то да је чувена песма „Партизан сам, тим се дичим“ први пут отпевана од стране сремских партизана, а затим је пренета у све крајеве Југославије где су вођене борбе и постала је најомиљенија партизанска песма. Песму је написао Радован Вуковић, а певана је на мелодију познате руске песме из грађанског рата „По долинам и в'згорјам“. Објављена је у другом броју листа „Фрушкогорски партизан“.⁴²

По сећању Јована Бељанског Лале, једне вечери отишло је њих десетак и то сви из Ирига (Цвеће Бојчић Јарас који је 1943. погинуо у Босни, Ваја Мијатовић Гуја 1944. у Срему погинуо, Јоца Чурковић, Лала Бељански...). Пошто је организованост била добра и пошто су слате десетине у Фрушку гору са муницијом и храном, њихов долазак на Фрушку гору је био очекиван. Када су се упутили ка Фрушкој гори, имали су лозинку да два пута викну „куку“ и ударац о длан, а онда једни да кажу „пушка“, а други „метак“. Тако се и десило са овом десетином која се упутила ка Фрушкој гори и дочекао их је Бошко Палковљевић Пинки, а у логор их је спровео Марко Перичин Камењар. Још су били и Веселинов и Тулић.⁴³

Пре него што је почело са организовањем подизања устанка, многи Сремци су отишли у Мачву како би се борили. Из личног убеђења су одлазили, а прилог у томе говори и то да је међу 600 бораца Мачванског партизанског одреда било око 100 Сремаца.

41 Иначе мелодија ове песме потиче још из 1915. године коју су опевали руски војници за време Првог светског рата под називом „Марш Сибирског пука“ (Радомир Прица, *Наведено дело*, стр. 27 – 31; Зборник сећања, *Устанак народа Југославије 1941*, књига 5, Војноиздавачки завод ЈНА, војно дело, Београд 1964, стр. 131 – 132)

42 Радомир Прица, *Наведено дело*, стр. 33

43 Исто, стр. 136 – 140

Једни од истакнутијих бораца су били Небојша Јерковић из Огара који је постао командант Мачванског одреда, затим Вељко Дугошевић, иначе учитељ из Руме и командант Пожаревачког партизанског одреда, а на челу Ужичког партизанског одреда налазио се командант и херој Кадињаче Душан Јерковић Уча, иначе учитељ из Огара.⁴⁴

Захваљујући политици КПЈ, бекству комуниста затвореника из Сремске Митровице, устаничком савезу са средњим слојем сељаштва, Срем је насупрот предратним очекивањима доктринара да би у будућој револуцији могао да постане југословенски Дон, прерастао у трајно средиште народноослободилачке борбе у Војводини, повезавши се са Србијом, Босном и Хрватском. Герилски начин борбе се водио због погодности терена. Наоружани лаким оружјем, они су самостално или удруженим снагама бранили и проширивали слободну територију, чували њене границе успешно нападајући противника и исто тако узмицали су пред његовим јачим снагама. Избегавајући фронтални начин борбе, могли су да држе поједине градове дуго у опсади. С почетка су то биле мале јединице од 20 до 30 бораца, али већ у јесен 1941. године број бораца је нарастао између 1.000 и 3.000.

Септембра 1941. године у Срему су образовани Фрушкогорски и Подунавски партизански одред. Фрушкогорски одред је имао 60 бораца с почетка, а Подунавски седам. Када је уследило хапшење активиста и након погибје неколико чланова Окружног комитета крајем септембра и почетком октобра, Окружни комитет за Срем се свео на два – три члана. Формално је још увек постојао, али није био у пуном саставу и није се осећао руководство. Подручје рада комитета обухватало је терен на коме је деловао Јанко Чмелик, секретар Среског комитета за Стару Пазову и члан Окружног комитета. Уз сагласност секретара Аћима Груловића, Јанко Чмелик је још у септембру формирао Подунавски партизански одред на једном од салаша у пределу од Белегиша до Нових Карловаца (некада Сасе). Ово формирање новог одреда омогућило је лакше ширење и развијање покрета на осталом подручју Срема, а не само на Фрушкој гори. Прва акција у Срему се одиграла 6. августа где су ослобођени затвореници из Крушедолског Прњавора. Ову акцију извело је осам бораца.⁴⁵

44 Исто, стр. 20 – 21

45 Исто, стр. 41; Бранко Петрановић, *Наведено дело*, стр. 145 – 148; Јован Веселинов Жарко, *Наведено дело*, стр. 48 – 52

Када је дошло до подизања месних десетина, тада су у селима бирани водници, командири, политички комесари чета... Сваки члан месне партизанске десетине био је дужан да ископа склониште или такозвану „базу“ која се обично налазила негде у њивама, да набави пушку и муницију, да мотри на особе које су дошле у село, да изводи ситније диверзантске акције (сечење телефонских жица на пример) и слично томе.

Прва већа диверзија изведена је у ноћи 5/6. новембра 1941. године на прузи Београд – Загреб између сремског села Вогња и Сремске Митровице. За диверзију се рашчуло и глас о њој је снажно одјекнуо у целом Срему.⁴⁶

При извођењу једне акције бораца фрушкогорског одреда, једна група бораца је нападнута у једној кућици у гргуревачким виноградима. Жандармеријска патрола је позвала борце да се предају, али они су бомбама прокрчили себи пролаз, док су се жандарми разбежали. Одред је тада отишао дубље у шуму. Након ове акције, тачније 13. новембра, око 100 фолксдојчера, усташа и жандарма пошло је на партизане. Прелазећи преко поља према шуми, палили су виноградарске куће и колибе да онемогуће партизанима смештај преко зиме. Када су окупаторске снаге пришле шуми, дошло је до борбе. У тој борби погинуло је седам, а рањено је 11 окупаторских војника. После борбе код Мале Ремете уследила је одлука да одред напусти Фрушку гору и да се размести по селима на политички рад. Исто тако је одлучено да борци с времена на време излазе из села како би палили ватре и крстарили по планини ради обмањивања окупаторских снага о стварном месту боравка Фрушкогорског одреда.⁴⁷

С почетка оформљавања одреда, партизани нису располагали аутентичним партијским документима, а ни директивама Централног комитета и Покрајинског комитета, па чак ни њиховим прогласима народима Југославије и Војводине са позивом на оружану борбу. Због ове ситуације, одреди су функционисали на основу сопствене процене познавања ситуације. Из многих дискусија произашло је и неколико закључака који су, по мишљењу Јована Веселинова, били пресудни за њихову усмереност у борби. По његовом мишљењу четири закључка су била кључна, а то су:

1. Да се спреме за дуготрајнију борбу, јер стање на фронтима не указује брз слом Немачке

⁴⁶ Радомир Прица, *Наведено дело*, стр. 44 – 45

⁴⁷ Исто, стр. 47 – 48

2. У Срему постоје услови за вођење оружане борбе широких размера
3. Треба убрзати стварање месних партизанских десетина и одбора Народноослободилачке борбе у свим местима
4. Систематски раскринкати усташе, недићевце и друге издајнике, а затим им онемогућити свако њихово организовање у народу и да се свим средствима води борба против сваке издаје и служења окупатору

Ова четири закључка, по мишљењу Јована Веселинова, била су кључна за координисање и вођење даље борбе у Срему.⁴⁸

Треба напоменути да је Тито, због схватања геополитичког значаја Србије, издао наредбу да се Србија никако не сме напустити, јер је Србија један од главних фактора на Балкану, а ако ситуација буде тешка да се напусти само до њених граница. Ово наређење је стигло свим члановима Комунистичке партије у Србији, као и у Срему, јер је Стаљин 7. новембра 1941. године рекао да ће Немачка капитулирати за пола године, можда до годину дана.⁴⁹

На крају 1941. године само у месним десетинама, диверзантским и ударним групама било је преко 2.500 људи, жена, омладинаца и омладинки. Нападом Јапана на Перл Харбор када улазе САД у рат, затим офанзива Црвене армије под командом Жукова, као и формирање Прве пролетерске бригаде, све ове вести су дале подстрек за даље борбе у Срему.⁵⁰

У Срему су окупатори држали највише војника на једном подручју те величине на територији НДХ и то око 10.000 војника. То су биле регуларне немачке јединице, усташе, домобрани, железничке и морнаричке јединице, фолксдојчери и други. По сећању учесника, најопаснији по ширење устанка су били фолксдојчери. Разлог томе је био тај што су они познавали менталитет људи и особине краја, па због тога су умели да процене где прети опасност по њих саме. Иначе, у то време на територији Срема два окупаторска

48 Јован Веселинов Жарко, *Наведено дело*, стр. 254

49 Бранко Петрановић, *Србија у Другом светском рату 1939 – 1945*, Војноиздавачки центар, Београд 1992, стр. 320 – 321

50 Радомир Прица, *Наведено дело*, стр. 49

војника су покривали један квадратни километар, а један партизан у то време је покривао око шездесет квадратних километара.⁵¹

Из малих партизанских одреда створених првих устаничких дана 1941. у Срему су до лета 1942. године израсла три снажна одреда и једна чета. То су били Фрушкогорски, Подунавски, Посавски одред и Босутска чета. Оснажени новим присталицама, партизани у Срему су нападали окупаторске посаде, палили летину, вршили диверзије на пругама, вршили нападе на војне објекте...⁵²

ИЗДАВАЧКА ДЕЛАТНОСТ У СРЕМУ 1941. ГОДИНЕ

У Срему је била добро организована антифашистичка пропаганда која је у односу на остале делове Војводине, а може се рећи и читаве Србије, била много интезивнијег карактера. Антифашистичка пропаганда у Срему је омогућила распламсавање општег народног устанка. Издавани су разни листови, прогласи, билтени, новине... Иначе, може се рећи да је мало покрајина и делова Југославије у Другом светском рату имало такву издавачку делатност као што је имала Војводина, а поготово Срем. Чак 173 листа је током

51 Исто, 60 – 61

52 Жарко Атанацковић, *Друга војвођанска НОУ бригада*, Војноиздавачки завод, Београд 1978, стр. 30 – 31

Другог светског рата излазило, без обзира на неравномерност њиховог излажења и независно од тога што су међу тим листовима преовладавали локални илегални листови, билтени, новине појединих одреда... Окружни комитет КПЈ за Срем је издавао на пример „Недељни извештај“, „Ударник“, „Наша борба“... „Наша борба“ је покренута као орган НОП – а Срема 1. новембра 1941. године, а касније тај лист је постао орган КПЈ за Срем и Војводину.⁵³

Први устанички лист који је излазио у Срему је био „Фрушкогорски партизан“ који је почео већ у септембру 1941. године да се издаје. Почетком новембра 1941. године, народноослободилачки покрет је у иришком срезу узео таквог маха да је у сваком селу било могуће оформити партијску и скојевску организацију, партизанске десетине и друге антифашистичке организације које су се постепено проширивале и учвршћивале. Непосредно после прославе годишњице октобарске револуције, тачније 8. и 9. новембра, Окружни комитет за Срем је у споразуму са борцима из одреда и политичким радницима са терена одлучио да сви борци из шуме дођу у села око Фрушке горе како би помогли у партијским организацијама ради оформљавања нових десетина и ради дизања општег народног устанка у Срему.

Партизани су тако успели да се организују и успели су да издају први број листа „Истина“. Први број листа „Истина“ је изашао 12. децембра 1941. године у 150 примерака. „Истина“ се појавила чак пет пута те године и постала је најпопуларнији и најчитанији устанички лист. Читана је свуда у организацијама, војним јединицама, по сокацима, кућама, појединачно... До 20. јануара 1942. године изашло је још неколико бројева услед чега се још више распламсао дух свеопштег народног устанка. До лета 1944. изашло је преко 100 бројева овог листа, а по мишљењима неких људи то је био једини масовни лист народноослободилачког покрета у земљи који је редовно излазио од 1941. године до ослобођења. Услед свих ових пропагандних материјала, покрет се почео непрекидно развијати.⁵⁴

Фрушкогорци су одлучили да изврше и кадровске и организационе промене ради даљих припрема за прелазак на веће и шире акције у Срему. Тако је дошло и до одлуке ко

⁵³ Бранко Петрановић, *Наведено дело*, стр. 358

⁵⁴ Зборник сећања, *Устанак народа Југославије 1941*, књига 5, Војноиздавачки завод ЈНА, војно дело, Београд 1964, стр. 148; Јован Веселинов Жарко, *Наведено дело*, стр. 321 – 322

ће бити главни координатор пропагандних материјала. Јован Веселинов је био одређен да води партијски и политички рад испред Окружног комитета на овом терену, Слободан Бајић био је задужен за издавање листа „Фрушкогорски партизан“, Станко Пауновић је остао у одреду као представник комитета и одговарао је за организационе и војне припреме, док је Јован Трајковић био одређен за уредника листа „Истина“.⁵⁵

КРАЈ 1941. И ПОЧЕТАК 1942. ГОДИНЕ У СРЕМУ

У децембру 1941. године у сремском селу Пећинци дошло је до саветовања због даљег организовања борбе против окупатора. По мишљењу Јована Веселинова, на пећиначком саветовању дошло је до закључка да су слабости биле првенствено последица слабог рада Окружног комитета, коме је посебно замерено што је остао без везе са Централним и Покрајинским комитетом и што је између осталог запостављен рад међу

⁵⁵ Радомир Прица, *Наведено дело*, стр. 39 – 41

Хрватима, Немцима и осталим народима, сем српског. По мом мишљењу, није ни било основа да се подстакне рад са Хрватима и домаћим Немцима, јер све до краја рата у сремским партизанима су били Срби православне вере.

На саветовању је одлучено да се продужи рад на учвршћивању организације и примање нових чланова, да се ради на штампи како би се распламсао дух борбе, да се позове сав народ на борбу и то посебно против покрштавања и однародовања Срба, да се званично формира два партизанска одреда (Фрушкогорски и Подунавски), а такође и да се још више поради на мањим месним партизанским десетинама по селима и градовима и да у те десетине приступају сви борци без обзира на националну, политичку, социјалну или верску припадност.⁵⁶

На саветовању је још одлучено да се створе нека нова окружна руководства ради самосталнијег и успешнијег развоја рада устаничких организација. Тада је одлучено да се оснују Главни штаб НОПО за Срем и Окружни одбор Народноослободилачког фонда, а попуњени су окружно партијско и скојевско руководство. У Окружном комитету партије су били Аћим Груловић, секретар, Јован Веселинов, организациони секретар, Станко Пауновић, Милан Маравић, Сава Димовић, Стеван Дороњски, док су у Окружном комитету СКОЈ – а били Стеван Дороњски, секретар, Станка Мунћан, Јован Штоковац. Што се тиче Главног штаба НОПО за Срем, чланови штаба су били Станко Пауновић, комесар, Света Поповић, командант (убрзо погинуо), а заменио га је Павле Тарабић Змај, док су чланови у Окружном одбору Народноослободилачког фонда били Милан Маравић, Славко Пушић, Миливој Савић и Новак Михајловић. По мишљењу Јована Веселинова, све ово је имало важан утицај на развој борбе и догађаје који су се одиграли у пролеће 1942. године.⁵⁷

Једна од најважнијих ставки јесте била та да је на саветовању одлучено о осамостаљивању устаничких руководства, а такође је донешена одлука да не смеју напустити своју територију без обзира на тежину ситуације. Саветовање је посебно нагласило да политичка руководства не смеју да се вежу за штабове војних јединица који су због партизанског начина ратовања мање – више стално у покрету, јер би у том случају

⁵⁶ Јован Веселинов Жарко, *Наведено дело*, стр. 58 – 60

⁵⁷ Исто, 61

отежала, па и ослабила политички рад на терену што би могло да доведе до одвојености народа од њих самих.

Та одлука, о не везивању политичких руководстава за штабове војних јединица, омогућила је окружним и сремским руководствомима да створе упоришта у свим местима Срема, да се направе базе, да се изradi систем међусобних веза и да посвете посебну пажњу курирској служби, релејним станицама и набавци техничких и других средстава за нормалан рад. После овог саветовања у Пећинцима ускоринисана је свака акција, свака диверзија, свако деловање у наставку борбе...⁵⁸

Развој борбе у Срему су одликовале нарастање борачких снага на снажној основи антифашистичког карактера, што ће довести до проширивања народноослободилачке борбе са падина Фрушке горе на доњи Срем. Већ 1942. године дошло је до приближавања акција Београду и угрожавања дела најважније саобраћајне магистрале за немачког окупатора, односно магистрале Београд – Загреб. Као резултат размаха народноослободилачке борбе уследиле су казнене експедиције Немаца и усташа на Срем које су за собом оставиле пустош и злочине.

Такође откривање и разбијање Шајкачког партизанског одреда 4. јануара 1942. године само је послужило мађарским војним врховима да у јужној Бачкој и Новом Саду изврше страховити покољ становништва. Чак је и Милан Лажи Поповић био принуђен да у интерпретацији у мађарском парламенту 15. јула 1942. године осуди оно што је наступило. У Новом Саду је било уништено толико живота и имовине да је „човек, и сваки поштени Мађар, био је запањен њиховом неразумношћу“. После ових немилых догађаја многи борци су прешли у Срем, јер је Срем за разлику од Бачке и Баната пружао уточиште својом Фрушком гором.⁵⁹

Фебруара 1942. године дошло је до напада на жандармеријску станицу у Мартинцима. Овај догађај се у историографији још назива и „Мартиначка буна“. У ноћи 25/26. фебруара група партизана Фрушкогорског одреда, предвођена Станком Пауновићем, заједно са месним десетинама су извршили напад. Иначе, напад је извршен и на општинску, и на жандармеријску и на железничку станицу. Ипак, успео је само напад

58 Исто, 62 – 63; Зборник НОР – а, том I, књига 2, документ бр. 87, стр 278 – 286

59 Бранко Петрановић, *Наведено дело*, стр. 351 – 353

на општину. Овим нападом сремских партизана је означен почетак интензивнијих борби у Срему које више неће престајати.⁶⁰

Са нагомиланом војском на Фрушкој гори 1942. године није се знало шта радити, па је дошло до одлуке да се иде у Босну на Мајевицу, али преко река Саве и Дрине. Разлог томе је био тај што је према Славонији пут био под усташама и на сваком кораку су се мотрила кретања окупаторских војника. Овако преко Саве и Дрине опет би се могли вратити у Срем. Испеване су песме о Сремцима у Босни: „Аој Босно земљо поносних брегова, ево теби у помоћ сремачких синова“. Многи батаљони Шесте источnobосанске бригаде су прешли у Срем у Босутске шуме. Долазак ратника из Семберије и Мајевице народ Срема је дочекао са одушевљењем.⁶¹

У Срему, и поред свих припрема и борби које су се одиграле 1941. године, 1942. интернационализам у српско – хрватским односима није могао да потисне наслеђе, као ни предратне борбе око Срема у време стварања Бановине Хрватске, а такође ни чињеницу геноцида над српским живљем у НДХ. Поред свих залагања чланова КП не само у Срему, него уопште у читавој Србији на челу са Централним комитетом, није се могао потиснути српски карактер покрета у Срему, јер са друге стране се знало да су хрватски комунисти својим захтевима у суштини идентификовали простор НДХ као хрватски простор. Разлог томе је била свест српског народа који је живео тада на простору Срема, односно његова свест о припадности на националном нивоу, као и на верском.⁶²

Срем је у међувремену проживљавао све веће борбе и бројчано нарастање партизанских одреда, али и све тежи терор. После Мартиначке буне, започео је период интензивних партизанских акција, омогућених приливом нових бораца, тако да се већ средином те године у три сремска одреда и у Босутској чети борило око 1.000 партизана, док су локалне десетине, ударне и диверзантске групе окупљале више од 3.000 бораца. Окупационе снаге су одговориле масовним стрељањем мештана села Гргуреваца, а затим и двама полицијско – војним офанзивама на Срем које су извршиле удружене немачко – мађарске и усташке снаге с намером да се опколи Фрушка гора и униште партизанске јединице и истовремено да се казни локално становништво као њихов главни ослонац.

60 Исто, стр. 353; Радомир Прица, *Наведено дело*, стр. 62

61 Бранко Петрановић, *Наведено дело*, стр. 356 – 357

62 Исто, стр. 359

Тако је 9. августа 1942. године убијено 6.000 Срба, међу којима је био и чувени шидски сликар Сава Шумановић.⁶³

НАРОДНИ ХЕРОЈИ СРЕМА

На самом крају потребно је рећи нешто и о народним херојима који су деловали у Срему. Потребно је рећи нешто и о тим појединцима, јер се баш кроз те појединце може у потпуности сагледати карактер и менаталитет самих Сремаца.

Што се тиче народних хероја из Срема, потребно је рећи да је било народних хероја који су пореклом Сремци и који су се највише борили у Срему, затим је било народних

⁶³ Мира Радојевић, „Претензије Централног комитета Комунистичке партије Хрватске на Срем (1941 – 1944)“, стр. 265

хероја који нису пореклом из Срема, али који су највише дејствовали по Срему, а на крају било је народних хероја који су пореклом из Срема, али који су се највише борили против окупаторских снага по другим деловима Србије, Хрватске и Босне, али не толико и у Срему.

Када се погледа профил личности ове треће групе народних хероја, та чињеница говори да никаква идеологија није преовладала у случају хероја из Срема, већ да је патриотски национални и верски понос био заступљен међу тим борцима за слободу. Већина народних хероја није ни била у Комунистичкој партији пре почетка рата, већ су углавном постали чланови Комунистичке партије у току рата.

Ако се гледа само Војводина, по броју чланова Комунистичке партије Срем је био подручје са најмање чланова Комунистичке партије у односу на читаву Војводину. Иако је сваки народни херој допринео у борби за ослобођење од окупаторских снага, Сремцима је било много теже да постану народни хероји у односу на остало становништво окупираних територија баш из тог разлога што КПЈ није била распрострањена међу Сремцима. Иако већина народних хероја из Срема нису били у КП пре рата, они су својим заслугама и пожртвовањем у борби за ослобођење заслужили да буду проглашени за народне хероје. Њихово залагање није се могло игнорисати. Ти борци за слободу су у ствари прихватили највећи подвиг на себе, а то је жртвовање и добровољно давање сопственог живота зарад живота неке друге особе. Због тог подвига, које је неупоредиво веће звање од звања „народног хероја“, остали су упамћени за читаву вечност.

Народни хероји Срема су: Слободан Бајић, Миленко Веркић, Тривун Витасовић, Богољуб Вукајловић, Душан Вукасовић, Вељко Дугошевић, Васо Ђурђевић, Душан Јерковић, Милан Јешић, Милан Корица, Димитрије Лазаров Раша, Лазар Марковић, Анка Матић, Петар Матић, Живан Миловановић, Вера Мишчевић, Коста Нађ, Ђорђе Никшић, Влада Обрадовић, Бошко Палковљевић, Станко Пауновић, Марко Перичин, Стеван Петровић, Петар Релић, Лазар Саватић, Сава Согић, Јанко Чмелик, Јован Штоковац.

Сви ови народни хероји су се истицали у борбама за слободу, али важно је напоменути неке од њих, јер су ти појединци износили највеће терете саме борбе.

Бошко Палковљевић – Пинки је рођен 1920. године у Манђелосу (село у Срему). Док је ишао у средњу школу у Новом Саду, он се већ тада прикључио скојевској

организацији. Тако је постао руководилац СКОЈ – а и то већ 1940. године. Он је један од ретких који су пре рата били у додиру са комунистичком партијом.

Док је још ишао у школу, организовао је штрајкове у школи. Затим је био и ухапшен, јер је скојевска организација организовала штрајк текстилних радника. Провео је у затвору два месеца, али је онда био пуштен, јер тадашње власти нису могле да утврде кривицу на њему.

Добровољно је ступио у рат, али је убрзо био заробљен. Приликом транспортовања у сабирни логор, Бошко Палковљевић је успео да побегне из Руме после чега се прикључио партизанском покрету на Фрушкој гори. Он је народни херој који је пореклом из Срема и који се борио у Срему.

Као што сам већ рекао у ранијим поглављима, Палковљевић је био један од организатора бекства комуниста из затвора у Сремској Митровици. Први воз у Срему је дигао у ваздух мином коју је сам направио. Једном приликом је дигао у ваздух железнички мост. Прерушен, носећи усташку униформу, дошао је код моста ког су чувала два усташка стражара. Палковљевић је успео да ликвидира обојицу, а потом је дигао мост у ваздух, иако је постојала велика опасност да га усташе ухвате и убију.

Захваљујући Бошку Палковљевићу Пинкију дошло је до повезаности НОП – а у Срему са Врховним штабом Комунистичке партије. Успео је да сруши још један мост на релацији Рума – Велики Радинци (село у Срему). Међутим, после ове акције задржао се у селу Мала Ремета. Тада су Немци почели да долазе у село Мала Ремета услед чега се народ дао у бег. Палковљевић је покушао да „купи“ народу време. Пуцао је на Немце и када се народ склонио, Палковљевић се дао у бег. Ипак, када је покушао да се пребаци преко једне чистине, погодила га је митраљеска паљба. На издисају разбио је своју пушку и двоглед, а онда је успео да ликвидира још једног немачког војника. Бошко Палковљевић Пинки је страдао у јуну 1942. године.

После његове смрти, неколико дана се није чула партизанска песма у сремским селима у знак жалости. За народног хероја проглашен је октобра 1943. године.⁶⁴

Марко Перичин – Камењар је рођен 1912. године у Гргуревцима (село у Срему). Потекао је из сељачке породице. Завршио је основну школу у свом селу, бавио се земљорадњом, а 1928. године изучио је коларски занат.

⁶⁴ Народни хероји Југославије – књига 2 Н – Ж, Младост, Београд 1975, стр. 47 – 48

Приликом устанка у Срему 1941. године, Перичин је био један од првих бораца који су се прикључили борби против окупатора. Као и Палковљевић, Перичин је био пореклом из Срема и највеће борбе против окупаторских снага је водио баш у Срему. Учествовао је у формирању месних десетина још у јулу 1941. године, а већ у септембру прикључио се Фрушкогорском партизанском одреду. Заједно са Бошком Палковљевићем – Пинкијем учествовао је у организацији бекства чланова комунистичке партије из затвора у Сремској Митровици.

Марко Перичин – Камењар је примљен у Комунистичку партију Југославије тек у марту 1942. године. Овај податак говори о томе колико у Срему није било ништа идеолошки обојено.

Перичин је током Другог светског рата прошао све дужности од борца до команданта дивизије. Априла 1942. постављен је на дужност командира чете, половином исте године за команданта батаљона, марта 1943. године за команданта Фрушкогорског и убрзо Сремског одреда. Када је формирана 1. војвођанска бригада, тачније 11. априла 1943. године, постављен је за њеног команданта. Ова бригада се истакла у борбама на Мајевици, источној Босни, Босутским шумама, у Срему... У марту 1944. године постављен је за команданта 36. војвођанске дивизије и на тој дужности је остао до краја Другог светског рата.

Марко Перичин Камењар се истакао у многим борбама, а приликом једног окршаја са Немцима био је рањен. Иако рањен, Перичин је повео напад својих сабораца после чега су разбијене немачке и усташке снаге.

После Другог светског рата, Перичин је био на дужности команданта дивизије и корпуса. Касније завршио је Војну академију „Фрунзе“ у СССР – у 1947. и Вишу војну академију ЈНА 1954. године. Последња дужност му је била Командант Главног штаба Војводине. Одликован је неколико пута.

Марко Перичин Камењар је умро 1982. године. За народног хероја проглашен је у децембру 1951. године.⁶⁵

О Влади Обрадовићу – Каменом је било речи и на неким претходним страницама, али битно је рећи још нешто о овом народном хероју. Влада Обрадовић је рођен 1912. године у селу Липа у Босанској крајини. Од 1923. године почео је да живи у Ашањи (село

65 Исто, 68 – 69

у Срему). Отац му је умро када је имао само годину дана, а он се са својом мајком преселио у Ашању када је већ био одрастао. Одувек је хтео да се школује, али његова мајка није имала средстава за школовање, а кад је одрастао радио је као чувар свиња и у надницама како би прехранио брата и сестру, као и њихову мајку.

Био је ухапшен од фолксдојчера, а касније успео је да побегне из затвора. После бекства из затвора ступа у НОП. Ступио је у НОП, јер је месни комитет КПЈ за град и срез Земун успео да организује НОП у Ашањи. Као једини покрет око ког се могу окупити борци против окупатора, Влада Обрадовић ступа у НОП. У Посавски одред је отишао 1942. године. Обрадовић заједно са својим саборцима из Посавског одреда је напао усташе у Ашањи, а после одлази у источну Босну како би се борио против окупаторских снага.

Он је тек 1942. године примљен у КПЈ. Борио се и у централној Србији, и у Босни, и Срему... Он својим пореклом није из Срема, али највише и највеће борбе против окупатора је водио по Срему. У једној борби са окупаторским снагама бива погођен у колено после чега се пребацио за стално у Срем. Међутим, почетком јуна 1944. године гине у рејону између сремских села Карловчића, Шимановаца и Сремских Михаљеваца. За народног хероја проглашен је у јулу 1951. године.⁶⁶

Душан Јерковић – Уча рођен је 1914. године у селу Огар (село у Срему). После завршене школе завршио је и учитељску школу. Он је један од ретких који су постали чланови Комунистичке партије још пре Другог светског рата.

Слом Југославије га је дочекао у селу Факовићи (крајњи исток данашње Босне и Херцеговине) и тамо је сам предузимао акције, тако што је палио немачке камионе, нападао немачке војнике... У јуну 1941. године почео је да организује сељаке за борбу против окупатора.

Прво је постао командир чете у Ужичком партизанском одреду, а после врло кратког времена Јерковић постаје командант Ужичког партизанског одреда. Његов одред је 1941. године ослободио Ужице. Он је народни херој који је пореклом из Срема, али који је за време Другог светског рата деловао по другим деловима Србије, а не само у Срему.

66 Исто, 28 – 29

Погинуо је 29. новембра 1941. године на Кадињачи, бранећи се од напада окупаторских снага. За народног хероја проглашен је септембра 1944. године.⁶⁷

ЗАКЉУЧАК

У Срему 1941. године вршени су геноциди, вршена су исељавања и пљачкања, али такође као одговор свему томе су биле диверзије, напади, окупљање бораца, а на крају и

⁶⁷ *Народни хероји Југославије – књига I А – М*, Младост, Београд 1975, стр. 306

сам устанак. Међутим, подизање устанка у Срему баш те прве године рата у Југославији омогућило је касније распламсавање борбе за слободу и борбе које су уследиле наредних година допринеле су пробијању сремског фронта, а самим тим и окончању Другог светског рата. Подизање устанка било је кључно баш те прве године рата у Југославији због борби које су касније уследиле.

Срем је кроз историју био интересна сфера многих фракција, народа, великих сила и то баш због географског положаја, јер се за Срем у неку руку може рећи да је капија истока и запада, односно севера и југа. Пред сам Други светски рат неразумно полагање права на ову територију од хрватске стране је само ослабило, већ ослабљену државу.

Кроз историју, а посебно у XX веку показало се коме су становници Срема заиста одани. Посебно у Првом светском рату се то могло видети. У Другом светском рату ништа се друго није могло очекивати, до тога да Сремци опет стану уз државу којој истински припадају.

Други светски рат Југославија је дочекала пре свега издајом, али поред тог издајства која су већ и пре рата потресала ослабљену државу, и поред тог издајства било је оних који су увек давали добар одговор. Један од тих примера је становништво Срема. У Срему се жестоко борило током читавог Другог светског рата, али та 1941. година била је пресудна за подизање и распламсавање свеопште народне борбе. И поред свих претензија Немачке и Независне Државе Хрватске, а у мањој мери Мађарске, ипак је Срем одговорио онако како је његово становништво вековима одговарало, а то је борбом за слободу.

Срем је постепено израстао у центар народноослободилачког покрета у Војводини. Више фактора је утицало на то. Један од разлога је тај да се народноослободилачки покрет у Банату и Бачкој носио са терором мађарских окупатора, помогнутих мађарском националном мањином и фолксдојчерима и услед тешке ситуације која је била на тим просторима доживљавао је кризу. Срем је против себе имао власти Независне Државе Хрватске, али у прво време та власт се није могла мерити са властима мађарског окупатора и фолксдојчера. Разлог томе је био тај што Немци нису дозвољавали усташама да врше масовне злочине као што су усташе вршиле по западном Срему, Кордуну, Лици, Банији, источној Босни и тако даље, јер су немачки планови за Срем били ти да Срем након рата постане њихова житница. Због тога с почетка нису вршени масовни злочини, јер Немци нису дозвољавали усташама, а њима самима није било у интересу да врше

масовне злочине, јер су Немци користили Србе као радну снагу која ће обрађивати сремска поља. Немце је плашило и то што су Срби православне вере били у апсолутној већини у односу на све остале становнике других националности, па су се плашили да би због терора који би се спроводио Срем подигао на свеопшти народни устанак. Такође и национални односи у Бачкој и Банату били су у знаку апсолутне надмоћи Мађара и Немаца који су сурово обезбеђивали своју власт и политичку превласт. Други разлог због којег је Срем постао центар народноослободилачке борбе у Војводини јесте био тај када су СССР и Немачка заратили, комунисти Баната и Бачке, пре свега Баната (комуниста у Банату је било највише у односу на друге делове Војводине), мислили су да ће се рат брзо окончати, па су се и преко својих могућности упустили у борбу са окупатором што се по њих завршило катастрофално, па је центар народноослободилачке борбе прешао на Срем, јер су у Срему борци Баната и Бачке нашли уточиште. Трећи разлог је био у природним условима, где је Фрушка гора пружала уточиште за борце против окупатора. Ипак, четврти разлог, а по мом мишљењу и најважнији, лежао је у самим Сремцима.

Сремци су одувек били спремни за борбу. То није био случај само у Другом светском рату, него и много раније. Људи из Срема су вековима одолевали као граничари турским најездама, затим прелазећи реку Саву прикључивали су се као добровољци у XIX веку борцима српских устанака, а наравно треба напоменути и Први светски рат који је имао страшне последице по Сремце.

Кроз векове Срем је делио патње и муку са својом матицом Србијом. Кроз векове Срем је делио тешку и страдалну историју са својом матицом Србијом. Као што је Србија од прошлости, па све до данас разапета између истока и запада, севера и југа, као што је Србија уједно и веза и мост који повезују исток и запад, север и југ, тако је Срем постао само средиште, односно мост, Србије у коме почиње спајање и мирење истока и запада, севера и југа. Тако је Срем постао место где се не само српски народ мири и уједињује, него и читав исток и запад, односно север и југ.

Ни у Другом светском рату ситуација није била ништа другачија. Међутим, одрастајући на високоморалним вредностима, одрастајући на подвизима својих сународника, одрастајући на предањима и сећањима својих предака која су се преносила с колена на колена још из средњег века, људи Срема су у ствари били најглавнији и најјачи фактор због којег је подигнут устанак 1941. године што је касније резултирало свеопштој

борби за слободу. Сремци су били ти који су успели да и поред свих тешкоћа изнесу по још једанпут тежак и страдалан терет историје на својим плећима.

У Срему се током читавог трајања Другог светског рата, а не само 1941. године, није гледало да ли је неко за партију или монархију. Није се гледало ни на какве поделе, већ су сви били део једног заједништва које је било фокусирано на борбу против окупатора, односно на борбу за слободу и живот. У односу на све остале делове Југославије, у Срему се најмање, готово уопште није гледало на те поделе међу фракцијама које се боре против окупатора. Скоро сваки партизан је носио шајкачу. Сремци су по опредељењу били Срби.

Стицајем околности, партизански покрет је однео превагу над четничким. Разлог томе је била одвојеност четничког покрета, затим велика страдања у западном Срему, а поготово у Босни и данашњој Хрватској, због којих је било потребно да се становништво дигне на устанак где је партизански покрет нашао свој пролаз, јер због страдања није било времена да се чека на четнички покрет и на бољу међународну ситуацију. На крају се може рећи да је партизански покрет однео превагу у односу на четнички међу становништвом Срема због деловања чланова комунистичке партије. Међутим, кроз историографију која је настајала у доба комунизма, деловање чланова комунистичке партије био је пресудан разлог за подизање устанка у Срему. Ипак, када се погледа са ове временске дистанце и када се погледа литература која је настала од професионалних историчара, јасно је да је устанак у Срему подигнут највише због великог страдања и због самог карактера становништва Срема.

Данас се понекад у јавности може видети ниподаштавање партизанских жртава које су у ствари и изнеле рат. Велика већина, скоро сви, нису били чланови никакве организације, никаквог режима, никакве партије. Ти борци за слободу су одрастали на предањима и причама о својим прецима који су давали своје животе и који су им дали пример како се бори за слободу и живот. Ти борци за слободу, који нису познавали никакве идеологије, такође су одговорили свом позиву и дали су добар одговор као и њихови преци. Ти борци за слободу су вратили позајмицу данашњим генерацијама и оставили су у завештање сећање и пример живљења које данашње генерације треба да пренесу на своја будућа поколења.

У садашњости се спаја прошлост и будућност, а ти људи борећи се оставили су слободу. Слобода је, заиста, наслеђе предака и позајмица потомака.

СПИСАК СКРАЋЕНИЦА

ЈНА – Југословенска народна армија

КП – Комунистичка партија

КПЈ – Комунистичка партија Југославије
Краљевина СХС – Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца
НДХ – Независна Држава Хрватска
НОБ – Народноослободилачка борба
НОП – Народноослободилачки покрет
НОР – Народноослободилачки рат
НОУ бригада – Народноослободилачка ударна бригада
СКОЈ – Савез комунистичке омладине Југославије
СССР – Савез Совјетских Социјалистичких Република
ХСС – Хрватска сељачка странка
ЦК – Централни комитет

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Објављени историјски извори:

- Владимир Дедијер, *Ватикан и Јасеновац (документи)*, Издавачка радна организација „РАД“
- Зборник докумената и података НОР – а, том I, књига 2
- Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа, том XII, књига 1
- Зборник сећања, *Устанак народа Југославије 1941*, књига 5, Војноиздавачки завод ЈНА, војно дело, Београд 1964

Мемоари:

- Јован Веселинов Жарко, *Сви смо ми једна партија*, Новинско – издавачка радна организација „СРЕМСКЕ НОВИНЕ“, Сремска Митровица 1980

Литература:

- Жарко Атанацковић, *Друга војвођанска НОУ бригада*, Војноиздавачки завод, Београд 1978
- Миролуб Васић, „Устанак у Југославији 1941. године и комитерна“, *Историја 20. века: Часопис института за савремену историју*, број 2, Београд 1996

- Венцеслав Глишић, *Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији 1941 – 1944*, РАД, Београд 1970

- Милан Кољанин, *Немачки логор на београдском сајмишту 1941 – 1944*, Институт за савремену историју, Београд 1992

- Валтер Маношек, *Холокауст у Србији (Војна окупациона политика и уништавање Јевреја 1941 – 1942)*, Службени лист СРЈ и Драслар Партнер, Београд 2007

- Петар Милошевић, *Срем у Прошлости*, Новинско – издавачка радна организација „СРЕМСКЕ НОВИНЕ“, Сремска Митровица 1981

- Милан Мицић, *Незапамћена битка: Српски добровољци у Русији 1914 – 1918*, Банатски културни центар, Ново Милошево 2018

- Светозар Николић, *Посавски партизански одред*, Институт за историју, Нови Сад 1984

- Светозар Николић Браца, *Херој Камени*, Издавачка радна организација „РАД“, Београд 1980

- Бранко Петрановић, *Историја Југославије – књига 2*, Нолит, Београд 1988

- Бранко Петрановић, *Србија у Другом светском рату 1939 – 1945*, Војноиздавачки центар, Београд 1992

- Радомир Прица, *Фрушкогорски партизански одред*, Новинско – издавачка организација „Сремске новине“ и Музеј Срема, Сремска Митровица 1981

- Мира Радојевић, „Претензије Централног комитета Комунистичке партије Хрватске на Срем (1941 – 1944), *Пристапна предавања дописних чланова академије наука*, књига I, САНУ, уредник Миро Вуксановић, Београд 2019
- Мира Радојевић, „Споразум Цветковић – Мачек и питање разграничења у Срему“, *Историја 20. века: Часопис института за савремену историју*, 10 (1 – 2), Београд 1992
- Мира Радојевић и Љубодраг Димић, *Србија у Великом рату 1914 – 1918*, Београдски форум за свет равноправних, Београд 2016
- *Историја Српског народа – том I*, група аутора (Сима Ћирковић), Српска књижевна задруга, Београд 1981
- *Историја Српског народа – том II*, група аутора (Сима Ћирковић), Српска књижевна задруга, Београд 1982
- *Споменица Владичанства Сремског*, група аутора, Српска православна Епархија сремска, Сремски Карловци 2014
- *Народни хероји Југославије – књига 1 А – М*, Младост, Београд 1975
- *Народни хероји Југославије – књига 2 Н – Ж*, Младост, Београд 1975